

امغان بکیر

مکتبہ اسلامیہ
لاہور

**Collection of Prof. Muhammad Iqbal Mujaddidi
Preserved in Punjab University Library.**

پروفیسر محمد اقبال مجددی کا مجموعہ
پنجاب یونیورسٹی لائبریری میں محفوظ شدہ

حضورِ حق

خوش آں راہی کہ سامانے ننگو
دل او پسندیا راں کم پذیرو
بہ آسے سوزناش سینہ بکشاے
زیک ہمیش عنیم صد سالہ میرا

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

حضورِ حق

ا

دل ما بیدلال بروند و فرستند

مثال شعله افروزند و فرستند

بیایک لحظه با عامان در آئینند

که خاصان با ده ها خوردند و فرستند!

○
 سخن ہارفت از بود و نبودم
 من از نخلت لب خود کم کشودم
 سجود زنده مردان می شناسی
 عیار کار من گیسو از سجودم!

○
 دل من در شاوچون و چند است
 نگاہش از منہ و پرویں بلند است
 بدہ ویرانہ در دوزخ اُورا
 کہ این کافر سے خلوت پسند است!

○
 چه شور است این که در آب و گل افتاد
 ز یک دل عشق رسد مشکل افتاد
 قرار یک نفس بر من حرام است
 بمن رحمی که کارم با دل افتاد

○
 جہاں از خود بڑا آوردہ کیست؟
 جمالش جلوہ بے پردہ کیست؟
 مرا کوئی کہ از شیطان حذر کن
 بگو با من کہ او پروردہ کیست؟

۲
 دل بے قیدین درینج و تابلیت
 نصیب من عتاب بے باخطا بلیت؟
 دل اے بلبل ہم تو انم آزد
 گناہ گاہ گاہ من صوابلیت

○

صَبْنَتِ الْكَاسِ عَنَّا مُمْ عَسِرُو
 وَكَانَ الْكَاسُ مَجْرَاهَا الْيَمِينَا
 اگر این است رسم دوستداری
 بدیوارِ حرم زن جام و مینا

۵ اشارات: صبنت الكاس الخ۔ یہ شعر عمرو ابن کلثوم کا ہے جو زمانہ جاہلیت کے شعرا میں سے تھا۔
 شاعر اپنی معشوقہ ام عمرو کی نا انصافی کی شکایت کرتے ہوئے کہتا ہے کہ تو نے ہمیں پیالہ شراب سے محروم کر دیا حالانکہ بائیں وائیں طرف بیٹھنے والوں کی تھی۔

○
بخود سجد گاہاں در اول اسپرند

ہمہ ورداند و درماں ناپذیرند

سجود از ماچہ مسخو اہی کہ شایاں

خرابے از وہ ویراں نگیرند

○
روم لے کہ اورا منزلے نسبت

ازاں تخمے کہ ریزم حاصلے نسبت

من از غم ہانمی ترسم و لیکن

مدہ آں غم کہ شایان و نسبت

○
 مے من از تنک جاماں نگہ دار
 شراب پختہ از خاماں نگہ دار
 شراب از نسبتانے دور تر بہ
 نخاصاں بخش و از عاماں نگہ دار!

○
 ترا این کیشکیش اندر طلب نصیبت
 ترا این درد و داغ و تاب و تنب نصیبت
 ازاں از لامکاں بگر خست مہن
 کہ آں جانالہ ہائے نیم شب نصیبت

زمین ہنگامہ وہ این جہاں را
 دگر گوں کن زمین و آسماں را
 ز خاکِ ما و گراوم بر این گیند
 بخشش این بندہ سو و زیاں را

جہانے تیرہ تر با افتابے
 صواب اور اپانا صوابے
 ندانم تا کجا ویرانہ را
 وہی از خونِ آدم رنگ و آبے

علامہ حسن رضاؒ نے تو پوچھو
 جہاں رہا ہے کہ فرمودی نہ پوچھو
 لیکن گریہ میں ناواں بگوتی
 خیرے راہ سب تازی گو، نہ گوچھو!

۴

دلے در سینہ دارم بے شہرے
 نہ سوزے در کفِ خاکم نہ نورے
 بگیز از من کہ بزمین بار دوش بہت
 تو اب این نمسا ز بے حضورے!

○

چہ گویم قصہ دین و وطن را
 کہ نتوان فاش گفتن این سخن را
 مرنج از من کہ از بے مہر تو
 بنا کردم ہماں دیر کہن را

○

مسلمانے کہ در بند فرنگ است
 دلش در دستِ آساں نیاید
 نسیمائے کہ سو دم پر غمید
 بچوے بو ذرو سلماں نیاید

○

نخواہم میں جہان و آں جہاں را
 مرا ایں بس کہ و انعم رفیر جہاں را
 بھوے وہ کہ از سوز و سرورش
 بوجد آرم زمین و آسماں را

○

چہ میخوای ازین مرد تن آسائے
 بہر بادے کہ آمد رفتم از جہاں
 سحر جاوید را در عجبہ دیدم
 بہ پیش چہرہ شامم بیارے

بہ آں قوم از تومی خواہم کشاوی
 فقہش بے یقینے، کم سواوی
 بسے ناویدنی را ویدہ ام من
 مراے کاشکے ماورنہ زاوی

○

نگاہ تو عتاب آلود تا چہند
 بتان حاضر و موجود تا چہند
 درین تختانہ اولادِ بے ایم
 نمک پروردہ کرو تا چہند

۵ اشارات: مراے کاشکے الخ۔ یہ مصرع سعدی کا ہے۔

○
 سرورِ فتنہ باز آید کہ ناید؟
 نیسے از حجب آید کہ ناید؟
 سرآمد روزگار ایں فقیر
 وگردانائے راز آید کہ ناید؟

○
 اگر می آید آں دانائے رازے
 بدہ اور انوائے دل گدازے
 ضمیر امتناں رامی کسند پاک
 کلیمے یا حکیمے نے نوازے

○
 متاعِ منِ دلِ دردِ آشنائے است
 نصیبِ منِ فغانِ نارِ سائے است
 بخاکِ مرقدِ منِ لالهِ خوشتر
 کہ ہم خاموش و ہم خونین فغانے است

۵

دل از دستِ کسے بدون نداند
 غم اندر سپینہ پروردن نداند
 دمِ خود را دمیدی اندر ان خاک
 کہ غیر از خوردن و مردن نداند!

دلِ ما از کتارِ ما ز میسده
 بصورتِ مانده و معنی ندیده
 ز ما آلِ رانده در گاهِ خوشتر
 حقِ او را دیده و ما را شنیده

ندانند جبریلِ این عالم و هورا
 که شناسدت تمامِ حتمِ هورا!
 پیرس از بنده بیچاره خویش
 که داند پیش و نوشتنِ آن ز زورا!

○
 شبِ پاپِ اینِ نغمین آراستم من
 چومہ از گرویشِ خود کاستم من
 حکایت از تغافل ہائے تو رفت
 ولیکن از میانِ کفناستم من

○
 چہنیں در آسماں کلمہ دیدہ باشد
 کہ جبریل امین را دل خراشد
 چہ خوش دیرے بنا کردند آنجا
 پرستند مومن و کافر تراشد

۶

عطا کن شورِ رومی بسوزِ خسرو

عطا کن صدق و اخلاص سنائی

چنان بایندگی در سائتمن

نہ گیرم گرمرا بخشتی حسدائی

۷

مسلمان فاقہ مست و زندہ پوش است

ز کارش جبریل اندر خروش است

بی نقوش و گفالت به ریزم

کہ این ملت جہاں را بار ووش است

○
 وگرمّت کہ کار سے پیش گیر
 وگرمّت کہ نوش از پیش گیر
 نگرد و بایکے عالم رضا مند
 دو عالم را بہ دوش پیش گیر

○
 وگرتوئے کہ ذکر لا اله الا
 بر آرزو دل شب بزم و آیش
 شمس و منیرش را آفتابے
 کہ ریگ لکشان دیدند پیش

۸

جہانِ تست در دستِ خستے چند
 کسانِ اوبہ بستہ بنا کسے چند
 ہنرور در میانِ کارگاہاں
 کشد خود را بہ عمیش کر کسے چند

○

مریدے فاقہ مستے گفت با شیخ
 کہ پیرواں را از حالِ ما خبر نیست
 بہ ما نزدیک تر از شہرکِ ماست
 ویکین از شکمِ نزدیک تر نیست!

۹

و گوی کشور هندوستان است
 و گوی آن زمین و آسمان است
 مجازاً نام از پنج گانه
 غلامان را صف آراء گران است

○

ز محکومی مسلمان خود فروش است
 گرفتار طلسم چشم و گوش است
 ز محکومی رگای تن چنان است
 که مار را شرع و آئین مایوش است

۱۰

یکے اندازہ کن سو دوزیاں را
 چو جنت جاودانی کن جہاں را!
 نمی بینی کہ ما خاکِ نہاں
 چو خوش آہ استنیم این خاکِ را!

○

توئی دانی حیاتِ جاوداں حسیت
 نمی دانی کہ مرگِ ناگہاں حسیت!
 ز اوقاتِ تو یک دم کم نہ کرد
 اگر من جاوداں باشم زیاں حسیت؟

136897

۱۱

بہ پایاں چوں رسد ایں عالم پیر
 شود بے پردہ ہر پوشیدہ تقدیر
 مکن رسوا حضورِ خوبسرا
 حسابِ منِ حشیم او نہاں گیر

○

بدنِ اماند و جانم در تگِ پوست
 سوئے شہرے کہ لطفِ آدرہ اوست
 تو باش ایں جا و با خاصاں بیامیز
 کہ من دارم ہوائے منزلِ دوست

حضور رسالت

اوپ کا ہمہ سیت پر آسماں از عرش نازک تر

نفس کم کرده می آید ^{رحم} ^{رحم} چو سید با نرید اینجا

عزت بخاری

حضورِ رسالت

”الایا خیمگی خیمہ فرود
 کہ پیش آہنگ بیرں شد ز منزل“
 خرد از راندن محفل فروماند
 ز مام خویش ادم در کف دل!

اشارات: الایا خیمگی الخ - منوچہری کا شعر ہے

خیمگی - خیمہ نشیں

فرود - چھوڑ دے

پیش آہنگ - شخص جو رہنمائی کی غرض سے قافلے کے آگے آگے چلتا ہے

نگاہ ہے داشتتم بر جو بہرِ دل
 پیچیدم از میبدم در برِ دل
 رسیدم از ہوائے فریب و شہر
 ببار و دشتت واکر دم درِ دل!

ندانم دل شہیدِ جلوۂ کسیت
 نصیب او قرار یک نفسِ نسیت
 بصرِ ابرویش افسرۂ ترگشت
 کتارِ اجبوتے زارِ بگرِ نسیت

مپرس از کاروان جلوہ مستمان
 ز اسباب جہاں برکنده دستمان
 بجان نشان ز آواز جبرس شور
 چو از موج نسیم در بیتمان!

بایں پیری روی شب گفتم
 نوا خواں از سرور عاشقانہ
 چو آن مرغی کہ در صحرای شام
 کشاید پریشان کرد اشقیانہ

۲
 گناه عشق و مستی عام کردند
 و بسیل پنجگان را تمام کردند
 با بنگ حجازی می سراییم
 و خستیم باوه کاندرا جام کردند

چه پرسی از مقامات نوایم
 ندیمیاں کم شناسند از کجایم
 کشادم ز خمت خود را اندرین دشت
 که اندر خلوتش تنها سراییم

۳

سحر بانانہ گفتم نرم تر و
 کہ را کب خستہ و بیمار و پیر است
 قدم ستانہ زو چنداں کہ کوئی
 بی پیش ریگ این صحرای حیرت است

○

ہمارے سارباں اور انشاہد
 کہ جان او چو جان ما بصیر است
 من از موج خروش می شناسم
 چون اندر طلسم ال سیر است

نم اشک است در چشم سیاهش
 دلم سوزد ز آہ صبح گاہش
 ہماں مے کو ضمیرم را برا فروخت
 پیالے ریزد از موج نگاہش!

چہ خوش صحر کہ درشے کاراں ہا
 درودے خواند و مجلس براند
 بہ ریگ گرم او اور سجودے
 جہیں را سوزتا داغے بماندا!

○

چہ خوش صحر کہ نشامش صبح نختہ است

شبش کوتاہ و روز او بلند است

قدم لے راہرو آہستہ تر نہ

چو ماہر زرورہ او درو مند است

۵

امیر کارواں! اے اعجمی کسیت؟

سرو او باہنگ بخت

زند ان نعمت کز سیرانی او

خنگ دل در بیابان تو ان نیست!

۵ اشارات: اعجمی، عجم کارہننے والا، غیر عرب

○

مقامِ عشق و مستی منزلِ اوست
 چه آتشِ ہا کہ در آبِ گلِ اوست
 نوائے اوبہ ہر دل سازگارست
 کہ در ہر سببہ قاشقے از دلِ اوست

۶

غمِ نہیاں کہ بے گفتنِ عیان است
 چو آید بر زباں یک استخوان است
 ہے پوچھ و راہی خستہ و زار
 چراش مردہ و شبِ درمیان است

○

بہ راغاں لالہ رُست از نوہاراں
 بصرِ خمیہ گتر وندیاں
 مرا تنہا نشستن خوشتر آید
 کنارِ آبجوئے کوہساراں

ک

گے شعرِ سراقی را بخوانم
 گے جامی زندا پیش بجانم
 ندانم گرچہ آہنگِ عرب را
 شریکِ نغمہ ہائے ساربانم

○
 غمِ راہی نشاط آمیز تر کن
 فغانش را جنوں انگیز تر کن
 بگیرے سارِ ہاں راہِ درازے
 مرا سوزِ جدائی تیز تر کن!

۸

بیایے ہم نفس با ہم بنا لیم
 من و تو کشتہ شانِ جمالیم
 دو حرفے بر مرادِ دل بگوئیم
 بیاتے خواجہ چشماں با لیم!

○
حکیمان را بہا کم تر نہاوند

بناداں جلوۂ مستانہ واوند

چہ خوش نختے، چہ خرم روزگارے

درِ سلطان پیر ویشے کشاوند!

○
جہان چہ اسواندر برین

ہوائے لامکاں اندر برین

چو بگذشتہ ازین ماہ بلبلے

چو گردافتاد پرواز از برین

○

دیں وادی زمانی جاودانی
 زخاکش بے صورت روید معانی!
 حکیمان با کلیماں ووش بر ووش
 کہ این جا کس نگوید کن ترانی!

۹

مسلمانان فقیر کج کلامی
 رمید از سینہ او سوز آہی
 ووش نالد! چرانالد؟ نداند
 نگاہی یا رسول اللہ نگاہی!

○
 تبت تابیل از سوزِ غمِ قسمت
 نوائے من ز تائبِ مرم قسمت
 بتالم زانکہ اندر کشورِ ہند
 ندیدم بندہ کو محرم قسمت

○
 شبِ ہندی غلاماں را سحرِ نصیبت
 بایں خاک آفتابے را کذرِ نصیبت!
 بماکن گوشہٴ چشمے کہ در شرق
 مسلمانے ز ما بچہ پاترِ نصیبت!

○
 چہ گویم زان فقیرے درویش
 مسلمانے بہ گوہرِ حجت
 خدا میں سخت جاں ریا ربا دا
 کہ افتاد ہست از بامِ بلبست

○
 چساں احوال اور ابر لب آرام
 تو می بینی نہ سان و آشکارم
 ز رُو داد و دو صد سالش ہمیں پس
 کہ دل چوں گشت قصابِ دلم

○
 ہنوز ایسے پرخ نیلی کج خرام است
 ہنوز ایسے کاروانِ دراز مقام است
 زکارِ بے نطمِ اوجہ گویم
 تومی دانی کہ ملت بے امام است

○
 نماز آں تاب و تب در خونِ نیش
 نروید لالہ از کشتِ خراش
 نیام او تھی چون کبیہ او
 بطلاقِ خانہ ویراں کتاش

○
 دل خود را اسیر رنگ بو کرد
 تھی از ذوق و شوق و آرزو کرد
 صغیر شاہ بہا زان کم شناسد
 کہ گوشش باطنین لستہ خو کرد

○
 بروئے او در دل ناکشادہ
 خودی اندر کفِ نمکش نژادہ
 ضمیر او تھی از بانگِ تنگبیر
 حیریم ذکر او از پافتادہ

○
 گریباں چاک و بے فکر روز نیست
 نمیدانم چپاں بے آرزو نیست
 نصیب دوست مرگ نامانے
 مسلمانے کہ بے اللہ روز نیست!

○
 حق آں وہ کہ سکین و ایست
 فتنہ و غیرت او ویر میر است
 بروے او درینا نہ بستند
 درین کشور مسلمانان نشین میر است

○
 دگر پا کی سزہ کن آب و گل او
 جہانے آفت میں اندر دل او
 ہوا تیز و بدامانش و صد چاک
 بیندیش از چراغ بسمل او

○
 عروس زندگی در خلوتش غیر
 کہ دار و درصت نام نیستی سیر
 گنہگار بسیت پیش از مرگ و رقیب
 نیکمیش از کلیسا، مہنت کرا ز دیر!

بچشم او نہ نور و نئے سرور است

نہ دل در سینہ او نا صبور است

حدا آں اُمّتے رایار باوا

کہ مرگ او ز جان بے حضور است!

سماں زادہ و نا محرم مرگ!

ز بیم مرگ لرزاں تا دم مرگ!

دلے در سینہ چاکش ندیم

دم بگبسته بود و عنیم مرگ!

ملوکیت سرپا شیشہ بازی بہت
 ازو امین نہ رومی نے حجازی بہت
 حضورِ تو عنہم یادیں بگویم
 با تمیدے کہ وقتِ دل نوازی بہت!

تنِ مردِ سلماں پایدار بہت
 بنائے پیکرِ اوستوار بہت
 طیبِ نکتہ رس و بیدار نگاہش
 خودی اندر وجودش لہ عتہ ار بہت!

مسلمان شرمسار از بے کلاہی بہت
 کہ دینش مرد و فقرش خانقاہی بہت
 تو دانی در جہاں میراث با حسیت
 گھمبے از فاشش با پوشاہی بہت!

پیرس ازمن کہ اولش حسیان بہت
 زہنیش بد گہر چوں آسمان بہت
 بر آں مرغی کہ پروردی بانجیر
 تلاشش دانہ در صحرا گران بہت

○
 ہمیشہ ہمیں یاد رکھنا کہ زندگی را
 کسٹودم نہکتہ وقت و اوردی را
 تو ان سرارجاں را فاش تر گفت
 بدہ نطق عرب ایس اعجمی را!

○
 مسلمان گرچہ بے خیل و سیاست
 ضمیر و ضمیر و ضمیر و ضمیر
 اگر اورا متقاضش باز بخشند
 جمال او جلال بے نیاز است!

○
 متاعِ شیخ اساطیر کهن بود
 حدیثِ او ہمہ تخمین وطن بود
 ہنوز اسلام اور تار وار است
 حرمِ چوں دیر بود او بر مہین بود

○
 دگرگوں کرد لاویٹی ہمسایا
 ز آنا پیدان گفتند جاں
 ازاں فقرے کہ با صدیقِ اوی
 بشورے آوراہیں سودہ جاں

○

حرم از دیو گیر و رنگ بوئے
 بت مایپرک زولیدہ موئے
 نیامی در بر ما تیرہ بختاں
 دلے روشن ز نور آرزوئے!

○

فقیراں تا مسجد صفت کشیدند
 گریبان شہنشاہاں دریدند
 چو آتش درین سہلینہ افسرد
 مسلماناں بدرگاہاں خریدند

مسلمانان بخویشیاں درستیزند
 بجز نقش وونی بر دل نہ لپیزند
 بنالمت دار کسے خشتے بگیرد
 ازاں مسح کہ خود از وے گیرند!

جبیں را پیش غیر اللہ سویم
 چو گہراں در حضور او سویم
 ننالمت از کسے، می نالمت از خویش
 کہ ما شایان شان تو نبودیم

○

بدست میکشاں خالی ایان غبست
 کہ ساقی را بہ بزم من فراغ غبست
 نگہ دارم درون سینہ ہے
 کہ اصل او ز دوداں چرخ غبست!

○

سبوتے خانقاہاں خالی ازے
 کند مکتب رہ طے کردہ راطے
 زبزم شاعران افسردہ رفتہ
 نواہا مردہ بیروں افتدازنے!

○
 مسلمانم غریب ہر دیارم
 کہ با ایں خاکداں کاسے ندارم
 با ایں بے طاقتی و ریخت و تاہم
 کہ من و دیگر غیب ایلہ و چارم

○
 با ایں بے لے کہ بخشیدنی پیدم
 بسوز غم ہائے خود پیدم
 مسلمانے کہ مرگ ازوے بلرزو
 بہساں کہ ویدم و اور اندیم

○
 شبِ پیشِ خدا بگرستتم زار
 مسلمانانِ پسر از اردو خوانند
 ندانند ہمیں دانی کہ ہیں قوم
 دلے وارند و محبوبے ندرند!

○
 نگویم از فرو فالے کہ بگذشت
 چه سو و از شرح احوالے کہ بگذشت
 چراغے دایم در سینه جوشش
 نسر و اندر و و صد سالے کہ بگذشت!

○
 نگهبانِ حرمِ معمارِ دیرِ بہت
 یقینش مرده و چشمش لغیر بہت
 ز اندازِ نگاہِ او تو راں دید
 کہ نومید از ہمہ اسبابِ خیر بہت

○
 ز سوزِ این فتنہ نشین
 بدہ اورا ضمیرا تشین
 دلش را روشن و پایندہ گردان
 ز امید کہ زاید از یقین!

○
 گئے افرم کے مستانہ خیرم
 چہ خوں بے تیغ و شمشیر بے بریم
 نگاہِ التفاتے بر سرِ بام
 کہ من با عصرت شیش اندر ستیرم!

○
 مرا تہائی و آہِ دفعتاں بہ
 سوئے تیرب سفر بے کاراں بہ
 کیا مکتب، کیا محنتاں شوق
 تو خود تیر مرا میں بہ کہ آں بہ!

○
 پریم در فضائے دلپذیریش
 پریم نگر گشت از ابرمطیریش
 حرم تا در خمیر من فرو رفت
 سر و دم آنچه بود اندر خمیریش!

○
 باں رازے کہ گفتیم بے خبرند
 ز شاخ نخل گل من حشر ما نخورند
 من اے میرا تم واد از تو غوا تم
 مرا یاراں غز لخواںے شمر وند

نہ شعر سہتا اینکہ بروئے دل نہادوم
گہ از رشتہ معنی کشادوم

بامیدے کہ اکسیرے زند عشق

مس این مفلساں راتاب اوم

تو گفتی از حیات جاوداں گویے

بگوش مروتہ پیغام جاں گویے

ولے گویند این ناحق شناساں

کہ تا ریج وفات این آں گویے!

○
 رحم از دردِ پنهان ز عفرانی
 تراود خونِ چشم از عوانی
 سخن اندر گلوئے من گره بست
 تو احوال مرا ناگفت زانی!

○
 زبان ما غریباں از نگاہِ هدایت
 حدیث در دندانِ اشک و آسودیت
 کشادم چشم و برستم لب خویش
 سخن اندر طریق ما گنا، هدایت!

خودی و آدم ز خود نامحر می را
 کشادم در گل او زمزمی را
 بدہ آں تالہ گرمی کہ از فے
 بسوزم جبر عشمم میں ہر غمے را!

درون ما بجز خود و نفس نیست
 بجز دوست تو ما را دشمن نیست
 و گرافانہ عشمم با کہ گویم
 کہ اندر سینه ما غیر از تو نفس نیست

○
غریبے درد مند سے نئے نوائے

ز سوزِ نعتِ ستمہ خود در گدازے

تومی دانی چہ می جوید چہ خواهد

دلے از ہر دو عالم بے نیازے!

○

نم و رنگ از دم باد سے نجوم

ز شیشہ افتاب تو برویم

نگاہ ہم از مر و پرویں بلند است

سخن را بر مزاج کس نکویم

○
 درآں دریا کہ اور اساعلیٰ نسبت
 و پیل عاشقان غیر از دلے نسبت
 تو فرمودی رہ طبع گفتم
 و کہ نہ جز تو مارا منزله نسبت!

○
 مراں از دور کہ مشتاقی حضوریم
 از آن درشے کہ وادی ناصبوریم
 بفرما ہر چہ می خواہی بجز صبر
 کہ ما از شے و صد فرنگ دویم!

اشارات : بطحا، مکہ معظمہ

○
 بہ افترنگی بستان دل با ختم من
 کتابِ بیبیاں بگد ختم من
 چناں از خوشیتن بیگانہ بودم
 چو دیدم خویش را نشناختم من!

○

مے از میخانہ مغرب چشیدم
 بجان من کہ درد سر خریدم
 نشستم با نکویانِ فترنگی
 ازاں بے سوزتہ روزے خریدم!

○
 فقیرم از تو خواہم ہرچہ خواہم
 دل کو ہے خراسان از بیک کاہم
 مراد رس حکیمان در و سداو
 کہ من پروردہ نشینن نگاہم

○
 نہ باطلانہ با صوفی نشینم
 تو میدانی کہ من آنم نہ اینم
 نویس اللہ بر لوح دل من
 کہ ہم خود را ہم اورا فاشینم

○
 دل ملا گرفتار غمے نیست
 نگاہے مہست در پیش نمے نیست
 ازاں بگر ختم از مکتب او
 کہ در ریگ حجازش مرے نیست

○
 سمنبر کلاش نشیدار است
 کہ اورا صد کتاب اندر کنار است
 حضور تو من از خجالت نگفتم
 ز خود پنهان و بر ما آشکار است

دل صاحبِ دلاں او برویا من؟

پیامِ شوق او آورویا من؟

من و ملازکیشیں دین و ترمیم

بہنہ برہوت او خورویا من؟

غریب در میانِ محفلِ خویش

تو خود گویا کہ گوئم مشکلِ خویش

ازاں ترسم کہ پہانم شود فاش

عسیم خود را نگوئم با دلِ خویش!

○
 دلِ خود را بدستِ کس ندادم
 گره از روتے کارِ خود کشاوم
 بغیر اللہ کرم تکلیف یک بار
 دو صد بار از مقامِ خود افتاوم

○
 ہماں سوزِ جنوں اندر سرِ من
 ہماں ہنگامہ ہا اندر برِ من
 ہنوز از جوشِ طوفانے کہ بگذشت
 نیا سو دہست موج گوہرِ من

ہنوز ایں خاک داراے شرمست

ہنوز ایں سینہ را آہ سحرست

تجلی ریز بر چشم کہ بینی

بایں پیری مرا تاب نظرست!

نگاہم ز آنچه منم بے نیازست

دل از سوزِ درونم در گزارست

من ایں عصر بے اخلاص بے سوز!

بگو با من کہ آخر ایں چه رازست؟

○
 مراد در عصرِ بے سوز آتش بریدند
 بخاکم جان پر شوقے دمیدند
 چونخ در گردن من زندگانی
 تو گوئی بر سرِ آرام کشیدند!

○
 نگیرو لاله و گل رنگ و بویم
 درون سینہ ام مرد آرزویم
 غم پنهان بگرفت اندر نگیب
 اگر گنج بد چه گویم با کہ گویم!

○
 من اندر مشرق و مغرب غریبیم
 کہ از یارانِ محرم بے نصیبیم
 غم خود را بگویم با دلِ خوش
 چہ معصومانہ غریبت را فریبیم

○
 طلسمِ علم حاضر را شکستم
 ربو دم دانه و دامنش گشتم
 خدا داند کہ مانند برائیم
 بہ تار او چہ بے پروا نشستم

بچشم من نگہ آورده تسست
 فرغ لا اله آورده تسست
 دو چارم کن به صبح من رآنی
 چشم را تاب مہ آورده تسست!

چو خود را در کنار خود کشیدم
 به نور تو مقام خویش دیدم!
 دیریں دیر از نواسے صبحگاہی
 جہان عشق و مستی آفریدم!

اشارات: من رآنی، تبیح ہے حدیث مشہور من رآنی فقد رآ اللہ،
 کی طرف یعنی جس نے مجھے دیکھا خدا کو دیکھا۔

دیں عالم بہشتِ ختمِ مہمت
 بشاخِ اوزا شکِ منِ مہمت
 نصیبِ اوہنوزاں ہا وہو نصیب
 کہ اوہ انتظارِ آدمی مہمت

بدہ اورا جوانِ پاکباز سے
 سرورش از شرابِ خانہ سائے
 قوی بازوئے او مانندِ چہرہ
 دلِ او از دو گیتی بے نیازے

بیا ساقی بگرداں جامِ مے را
 ز مے سوزندہ تر کن سوزِ نئے را

وگر آں دل بنہ در سینہ من
 کہ پیچم پنچہ کاؤس وکے را!

جہاں از عشق و عشق از سینہ ترقتست
 سرورش از مے ویرینہ ترقتست

جز این چیزے نمیدانم ز جبریل
 کہ او یک جوہر از اینہ ترقتست!

○
 مرا این سوز از شمیمِ دمِ تست
 بتاکم موجِ مے از زمزمِ تست
 نخلِ ملکِ جحَم از درویشیِ من
 کہ دل در سینهٔ من محرمِ تست!

○
 دریں بتخانہ دل با کس نہ بستم
 ولیکن از مہمتِ نامِ خود گستم
 ز من امروز می خواهد سجودے
 خداوندے کہ دی اورا شکستم!

○
 و مید آں لاله از مشقتِ غمبارم
 که خوشش می تراود از کنتارم
 قیوش کن ز راهِ دل نوازی
 که من غیر از سُلے چیزے ندارم

○
 حضورِ ملتِ بیضا تپیدم
 نوائے دلگدازے آندردیم
 ادب گوید سخن را مختصر گوے
 تپیدم، آندردیم، آرمیدم

بصدقِ فطرتِ رندانہ من
 بسوزِ آہِ بیتابانہ من
 بدہ آں خاک را ابر بہا کے
 کہ در آغوشِ گیرودانہ من!

دلے بر کفِ نہاوم، دلبرے نصیبت
 متاعے و اشتہم غارت گمے نصیبت
 درونِ سینہ من منز لے گیر
 مسلمانے زمین تنہا تمے نصیبت!

چوروی در حرم و ادم اذان من
 از و امو ختم اسرارِ جاں من
 بہ دورِ فتنہ عصرِ کہن او
 بہ دورِ فتنہ عصرِ رواں من!

گستاخانے ز خاکِ من برانگیز
 نیم چشمِ بخونِ لاله آمیز
 اگر شایاں نیم تیغِ علیؑ را
 نگاہے وہ چشمِ شیرِ علیؑ تیز!

مسلمان تا بسا حل آر امید بہت
 نخل از بحر و از خود نا امید بہت
 جز این مرد فقیرے در دہستہ
 جراحت ٹائے پنہانش کہ دید بہت؟

کہ گفت اورا کہ آید بویے یارے؟
 کہ داد اورا امید نو بہارے؟
 چو آن سوز کہن رفت از دم او
 کہ زو بنیستان او شرارے؟

○
 ز بحر خود بجوئے من گہر وہ
 متاع من بکوہ و دشت در وہ
 و لم نکشوا از اطلوفاں کہ دادی
 مرا شورے ز طوفانے دگر وہ!

○
 بخلوت نے نوازی مائے من ہیں
 بخلوت خود گدازی مائے من ہیں
 گر ہم نکتہ سراز نیاگاں
 ز سلطان بے نیازی مائے من ہیں!

○
 بہر حالے کہ بودم خوش سرورم
 نقاب از روئے معرین کشووم
 پیرس از خطرا ب من کہ بادو ^{سبت}
 مے بودم مے دیگر نبودم!

○
 شریک در و سوز لاله بودم
 ضمیر زندگی را وانمودم
 ندانم با کہ گفتم نکست شوق
 کہ تنہا بودم و تنہا سرورم

○
 بنورِ تو بدمشروزم نگہ را
 کہ بینیم اندرونِ محرمہ را
 چومی گویم سلمانم، بلرزم
 کہ دانم مشکلاتِ اللہ را

○
 بچوئے تو گدازیک نوا بس
 مرا این ابتدا این انتہا بس
 خرابِ جرأتِ آن زندیاکم
 خدا را گفت ما را مصطفیٰ بس!

۱۲

ز شوقِ آمونختم آں ہاؤ ہوتے
 کہ از سنگے کشاید آنجوتے
 ہمیں یک آرزو دارم کہ جاوید
 ز عشقِ تو بگیری رنگ و بوئے

○

یکے بنکر فرنگی کج کلا ہاں
 تو گوئی آفتابا نسند ما ہاں
 جوانِ سادہ من گرم خون است
 نگہداریش ازیں کاشنگرا ہاں

بدہ دستے زپا افتادگان را
 بہ عنایتِ اللہ دل نادران را
 از آتش کج جان من بخت
 نصیبی وہ مسلمان زادگان را

۱۳

تو ہم آں سے بگیر از ساغر دوست
 کہ باشی تا ابد اندر بر دوست
 سحر و نسبت اے عبد العزیز
 برو ہم از مژغ خاکِ در دوست

○
 تو سلطانِ حجازی من فہتیرم
 ولے در کشورِ معنی امیرم
 جہانے کوز تخم لالہ رست
 بیابن گرباغوش ضمیرم

○
 سراپا در درماں ناپذیرم
 نہ پنداری زبون و زار و پیرم
 ہنوزم در کمانے میتوان راند
 کہیش ملتے افتادہ تیرم!

○
 بیابا ہم در آوریم در قصصیم
 ز گیتی دل برانگیزیم در قصصیم
 یکے اندر حریم کو چہ دوست
 ز چشمیں اشکِ غم بریزیم در قصصیم

○
 ترا اندر بیابا نے مقام است
 کہ نشانی چوں سحر آئینہ فام است
 بہر جائے کہ خواہی خمیہ تر
 طناب از دیگران حنین حرام است

○
 مسلمانیم و آزاد از مکانیم
 بروں از حلقہ نہ اسمانیم
 بما آمنو خدائ سجده کرے
 بہائے ہر خداوندے بدانیم

○
 زافرنگی صنم سگانہ تر شو
 کہ پیمائش نمی ارزو بیک جو
 نگاہے ام کن از چشم فاروق
 قدم بیباک نہ در عالم نوا

حضورِ ملت

مجاہدین کلامِ عارفانہ
 کہ من ارم سرشتِ عاشقانہ
 سرشکِ لاله گول را اندرین باغ
 بنفشانم چو شبنم دانه دانه!

حضورِ ملت

۱

بحق دل بندِ راہِ مصطفیٰ و

بمنزل کوشش مانندِ مدینہ نو

دریں نیلی فضا ہر دم مندوں شو

مقاہم خویش اگر خواہی دریں بید

بحق دل بندِ راہِ مصطفیٰ روا

○
 چون موج از بحر خود بالیده ام من
 بخود مثل گهر پیمیده ام من
 از آن نمود با من سرگران است
 به تعمیر سرم کوشیده ام من

○
 بیاساقی بگردان ستگین را
 بنفشان بر دو گیتی استین را
 حقیقت را به رند معشاش کردند
 که ملاکم شناسد در مزوین را

○
 بیاساتی نقاب از رخ بر افکن
 چکیدا از چشم من خون دل من
 بہ آں لحنے کہ نے شرقی و غربی اسکت
 نوائے از مقام لا تخف ان

○
 بروں از سینہ کشش تکبیر خود را
 بخاکِ خوشش زن اکسیر خود را
 خودی را گیر و محکم گیر و خوش زنی
 مدہ در دست کس تقدیر خود را

۵ اشارات: لا تخف، تلوح بآیہ قرآنی، لا تخف انک انت الاعلیٰ

○
 مسلمانان از خودی مرد تمام است
 بخشش تا خودی میرد غلام است
 اگر خود را مستی خوشی دانی
 نگه را جز بخود بستن حرام است

○
 مسلمانان که خود را افکندند
 بهر دریا چو گوهر آریسند
 اگر از خود رمیدند اندرین دیر
 بجان تو که مرگ خود خریدند

○
 کسب و کم پر وہ را از روتے تقدیر
 مشو نویسد راه مصطفیٰ گیر
 اگر باورنداری آنچه گفتم
 زوین بگریز و مرگ کافرے میر!

○
 بہ نثر کاں بستہ در مارا کشاوند
 بنائے مصریاں حکم نہاوند
 تو ہم دستے بدامانِ خودی زن
 کہ بے او ملک وین کس انداوند!

○
 ہر آن قومے کہ می ریزد بہارش
 نسا زد و جز بہ بوہائے مہیدہ
 زہانش لالہ می روید و بسکن
 قبائے وار و از رنگ پریدہ

○
 خدا آن ملتے رام سوری داد
 کہ تقدیرش بدست خویش بنوشت
 بہ آن ملت سرو کائے ندارد
 کہ وہتقانش برائے دیگران کشت

زرازی حکمتِ قرآنِ بیاموز
 چراغِ ارچسراغِ او برافروز
 لے لے این نکتہ را از من فراگیر
 کہ نتوان ز بسین بے مستی و سوز

۲

خودی

کسے کو بر خودی زولا الہ را
 ز خاکِ مردہ رویا ندنگہ را
 مدہ از دست و امانِ چنین مرد
 کہ دیدم در کندشس مهر و مدہ را

○
 تو اے نادانِ دلِ آگاہِ دریاب
 بخود مثلِ نیبِ گاہِ راہِ دریاب
 چسماںِ مومنِ کندِ پوشیدہِ رافاش
 ز لآ مَوْجِ جَوِّ اِلَّا اللّٰهُ دَرِيَاب

○
 دلِ تو دایغِ بہمانے ندارو
 تب و تابِ مسلمانے ندارو
 خیابانِ خودی را واوہ آب
 ازاں دریا کہ طوفانے ندارو

انا الحق
 انا الحق جبریت نام کبریا نسیبت
 سزائے او چلیا ہست یا نسیبت؟
 اگر فرسے بگوید سزائے شس بہ
 اگر قوسے بگوید نار و نسیبت!

○
 یہ آں ملت انا الحق سازگار ہست
 کہ از خوشش نم ہر شاخسار ہست
 نہاں اندر جلال او جمالے
 کہ اورانہ سپہ آئینیہ ار ہست!

○
 میان امتنان و الامت امامت
 کہ ان امت و گیتی را امامت
 نیاید ز کار آفرینش
 کہ خواب و خشکی برے حرکات است!

○
 وجودش شعله از سوزِ درون است
 چو خس اورا جہان چند و چون است
 کند شرح انا الحق ہمست او
 پئے ہر کن کہ می گوید بگوین است

۵ اشارات: خواب - تلویح بآیہ قرآنی: لَا تَأْخُذُكَ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ ط

و خشکی: = = : وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ ۵

○
 پر دروسعتِ گردوں یگانہ
 نگاہِ او بہ شاخِ آشیانہ
 مہ و انجم گرفتارِ کندش
 بدستِ اوست نعتِ دیر زمانہ

○
 براغاں عندیے خوش صغیرے
 براغاں جڑہ بانسے زود گیرے
 امیرِ اوسلطانِ فقیرے
 فقیرِ اوبہ درویشی امیرے

بجام نوکهن مے از سبوریز
 فرغِ خویش را بر کاخ و کوریز
 اگر خواهی ثمراز شاخ منصوب
 به دل لاغالب الا الله فروریز

صوفی و ملا

گرفتم حضرت ملا ترش دوست
 نگاہش مغز انشاسد از پوست
 اگر با این سلمانی که دارم
 مرا از کعبه می راند حق دوست

○
 فرنگی صید لبست از کعبہ و دیر

صدا از خانقاہاں رفت لاغیر،

حکایت پیش ملا باز گفتتم

و عا فرمود یارب عاقبت خیر!

○
 بہ بندِ صوفی و ملا سیری

حیات از حکمتِ قرآن نگیری

بایالتش ترا کارے جز این نیست

کہ از بسین آساں ہمیری

○
 زقرآن پیش خود آئینہ آویز
 وگرگوں گشتہ! از خویش بگریز
 ترازوئے بنہ کردار خود را
 قیامت ہائے پیش را برانگیز

○
 زمن بر صوفی و ملا سلا مے
 کہ چہ پیام خدا گفتند ما را
 ولے تاویل نشان حیرت انداخت
 خدا و جبریل و مصطفیٰ را!

○
 زد و نزخ و اعظ کافر کے گفت
 حدیثے خوشتر ازوے کافر کے گفت
 نداند آن غلام احوال خود را
 کہ دوزخ را مقام و بگے گفت

○
 مریدے خود شناسے پختہ کالے
 بہ پیرے گفت حرف نیش دارے
 برگ نامتارے جاں سپرن
 گرفتن روزی از حال مزاسے

پسر را گفت پچیسے خرقہ بازے
 ترا این نکتہ باید حسیں کرد
 بہ نمودان این درد آشنا باش
 ز نیض شہاں برابری تو اس کرد

۵
 رومی

بکام خود و گراں کہنہ مے ریز
 کہ با جاشس نیز زو ملک ویز
 ز اشعار جلال الدین رومی
 بہ دیوار حسیں لیبیا ویز

○
 بگیر از سانعرش آں لاله سنگے
 کہ تا شیرش دهد لعلے به سنگے
 غزالے را دل شیرے بخشد
 بشوید داغ از لپتت پینگے!

○
 نصیبے بر دم از تاب و تب او
 ششم مانند روز از کوکب او
 غزالے در بیابان حسرم ہیں
 کہ ریزد خندہ شیر از لب او

سراپا درد و سوزِ آشنائی
 وصالِ اوزباں و اینِ جدائی
 جمالِ عشقِ گیسوِ رازِ نئے او
 نصیبِ از جلالِ کبریائی

گرہ از کارِ این ناکارہ واکرد
 غبارِ رگِ بندِ راکمیب کرد
 نئے آن نئے نوازے پاکبازے
 مرا با عشقِ مستی آشنا کرد

بروئے من درِ دل باز گردند
 ز خاکِ من جہانے ساز گردند
 ز نیضِ او گرفتہم اعتبارے
 کہ با من ماہ و آنجم ساز گردند

خیالش بامہ و آنجم نشیند
 نگاہش آں سوئے پرویں بہ بیند
 دل بیتابِ خود را پیش او نہ
 دم اور عرشہ از سیما بچیند

زردومی گیرا سرا فقیری
 کہ آں فقر است محسود امیری
 حذر زان فقر و درویشی کہ ازوے
 رسیدی بوجہ تمام سر بزیری

خودی تا گشت مجبور حنائی
 بہ فقر آموخت آداب گدائی
 چشم مست رومی وام کروم
 سرورے از ہمت تمام کبریائی

مے روشن زتا کہ من فرورنجیت
 خوشامرے کے درواہ نام آونجیت
 نصیب از آتشے دارم کہ اول
 سنائی از اول رومی برانجیت

۶

پیام فاروقؓ

تو اے بادِ سیاہاں از عرب خیز
 ز نیلِ مصریاں موجے برانگیز
 بگو فاروقؓ را پیغامِ فاروقؓ
 کہ خود در فقر و سلطانی بیامیز

خلافت، فقر یا تاج و سر پرست
 ہے دولت کہ پایاں ناپذیرست
 جواں بختا! مدہ از دست این فقر
 کہ بے او پادشاہی زود میرست!

جواں مرے کہ خود را فاش بیند
 جہان کہنہ را باز آفریند
 ہزاراں انجمن اندر طوفان
 کہ او با خوشی تن خلوت گزیند

بہ روئے عقل و دل بکھٹائے ہر دور
 بگیرا از پیر مہر مہرینا نہ ساغر
 دراں کوش از نیازِ سینہ پرورد
 کہ دامن پاک داری آستین ترا

نمنک آں ملتے بر خود رسیده
 ز در و جستجو نا آرمیده
 در شراوتہ این نیگیوں چرخ
 چو تیغے از میاں بیری کشیده

اشارات: دراں کوش الخ، حضرت امیر خسرو کا شعر ہے۔

○
 چہ خوش زوئیک ملاح سرودے
 رخ او احرے حشمیش کبودے
 بدریا گره گره فستد بہ کارم
 بجز طوفان نمینوا ہم کشودے

○
 جہانگیری بخاک ماسر شتند
 امامت در حیدین مانوشتند
 درون خویش بنگراں جہاں را
 کہ تخلص در دل فاروق شتند

کسے کو داند اسرارِ یقین را

یکے ہیں می کند چشم و بین را

بیامیزند چوں نور و وقتِ نایل

میںدیشس افتراقِ ملک و دین را

مسلمانے کہ خود را امتحان کرد

غبارِ راہِ خود را آسماں کرد

شرارِ شوق اگر داری نگہِ سدا

کہ باوے آفتابی میتواں کرد

شعرائے عرب

بگوار من نواخوانِ عرب را
 بہائے کم نہاوم لعل لب را
 ازاں نورے کہ از قرآن گرفتہ
 سحر کردم صدوی سالہ شب را

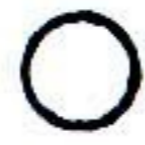
بجانہا آفریدیم ہائے وہورا
 کفِ خاک کے شمر دم کاخ و کورا
 شود روزے حرلیف بجر پر شور
 ز آشنو بے کہ داوم آہجورا!

تو ہم بگزار آں صورت نگاری
 مجو غیر از ضمیر خوشیش یاری
 بس باغ ما بر آوردی پروبال
 مسلمان را بدہ سوزے کہ داری!

بخاکِ ما دلے، در دل غمِ بہت
 ہنوز این کہ شاخے راستے بہت
 بد افسون ہنوز آں چشمہ کجشاے
 درون ہنوز مسلمان زہن سے بہت

مسلمان بندہ مولا صفاتِ محبت

دلِ او میرے از سرِ روزاتِ محبت

جمالش جز بہ نورِ حق نہ بینی

کہ اجمالش در ضمیرِ کائناتِ محبت!

بدہ با خاکِ او آں سوز و تابی

کہ زاید از شبِ آفتابی

نوا آں زن کہ از بیضِ تو اورا

دگر بخشند و قیامِ انقلابی!

مسلمانوں کو خریدیں
 چوسیماب از تپ باران تپیدین
 حضورِ ملت از خود در گذشتن
 وگر بانگِ انا الملت کشیدین

کسے کو فاش وید اسرار جاں را
 نہ بیند جز بحشیم خود جہاں را
 نوائے آفریں و سینه ز خویش
 ہمارے ملتواں کروان خزاں را

○
 نگہداراں چہ در آب و گل تست
 سرور و سوز و مستی حاصل تست
 تھی دیدم سبوتے این و آں را
 مے باقی بہ مینائے دل تست

○
 شب ایں کوہ و دشت سہینہ تابی
 نہ در شہر غم کے موج آبی
 نگہ و در و شمن از قندیل بہاں
 تو سیدانی کہ باید آفتابے

سکھو میخواں خطِ سیما سے خود را
بدست آورگِ فردا سے خود را

چومن پا در سیا بانِ حرم نہ
کہ بینی اندر و پہنا سے خود را

۸
اے فرزندِ صحرا

سحر گاہاں کہ روشن شد درودِ شبت

صداز و مرغے از شاخِ نخیلے

فروہل خمیمہ اے فرزندِ صحرا

کہ نتوان لیسیت بے وق ر حیلے

عرب رات حق و سبیل کا راز ادا کر دے
 کہ او بافتِ نیر خود را امتحان کر دے
 اگر فقرِ تہی دستاں غم جویرا بست
 جہان نے راتہ و بالا تو ادا کر دے

دراں شب ہا خروشِ صبح فرودا بست
 کہ روشن از تجلی ہائے سینا بست
 تن و جہاں محکم از باد و درودِ شبت
 طالعِ امتاں از کوہ و صحرا بست

توجہ دانی کہ دریں گرو سوار شد
 و گراہین سلیم و رست گیر
 طریق صدق و اخلاص و وفا گیر
 گو شعرم جنہیں است چنان نصیبت
 جنوں زریہ کے از من من گیر

چمن ہا ازاں جنوں ویرانہ گرو
 کہ از ہر سنگا مہ ہا بیگانہ گرو
 ازاں ہوتے کہ فگندم دریں شہر
 جنوں ماند و لے فرزانہ گرو

○
 نخستیں لالہ صبح بہارم
 پیالے سوزم از دماغے کہ وارم
 بحشیم کم مبین تنہا نیم را
 کہ من صدکارواں گل در کنارم

○
 پریشا نم چو گردہ گزارے
 کہ بردوشس ہوا گیرد قرارے
 خوشانتختے و خرم روزگارے
 کہ بیروں آید از من شہسوارے!

○
 خوش آں قوم پریشاں روزگارے
 کہ زاید از ضمیرش بختہ کارے
 نمودش سترے از ہزار غیب بہت
 زہر گرے بروں ناید سواکے!

○
 بہ بحر خویش چیں موج تپیدم
 تپیدم تا بطوفانے رسیدم
 و گرنے نگرے ازین خوشتر ندیدم
 بخون خویش تصویرش کشیدم!

○
 نگاہش پر کند خالی سببوں ہا
 دو اندھے بتا کہ آرزو ہا
 ز طوفانے کہ بخش در انگانی
 حریف بحر گر دو آج جو ہا!

○
 چو برگیں در زمام کارواں را
 دہد ذوقِ تخیلی ہر نہاں را
 کند افلاکیاں را چہ چہاں فاش
 تیر پامی کشد نہ آسماں را

○
 مبارکبسا و کن آن پاک جاں را
 کہ ز اید آن مہیب کار و اس را
 ز اغوش چہیں فرخند مادر
 نجالت می دہم جو حیناں را!

○
 دل اندر سینہ گوید لبرے مہبت
 متاعے آفریں غارتگرے مہبت
 بگو شہم آمد از گردوں دم مرگ
 و شکوفہ چوں فروردینے مہبت

۵ اشارات: شکوفہ چوں الخ۔ یہ مصرع غالباً لطف اللہ آذر کا ہے۔

خلافت و ملوکیت

عرب خود را به نور مصطفیٰ سوخت

چراغ مرده مشرق برافروخت

ولیکن آن خلافت راه گم کرد

که اول مومنان را شاہی آموخت!

خلافت بر مقام ما گواہی است

حرام است آنچه بر ما پادشاہی است

ملوکیت ہمہ مکر است نیزنگ

خلافت حفظ ناموس الہی است!

○
 در فتد با ملوکیت کلمے
 فقیرے بے کلامے بے کلمے
 کہے باشد کہ بازی کلمے تقدیر
 بگجیر کار صرصر از نسیم!

○
 ہنوز اندر جہاں دم غلام است
 نظامش خام و کارش ناتمام است
 غلامِ ففتد بر آں گیتی ہم
 کہ در دیشش ملوکیت حرام است

محبت از نگاهش پایدار است
 سلوکش عشق و مستی را عیار است
 منقشش عبودت اندر دین
 جهان شوق را پروردگار است

ترک عثمانی

بکس خوشش عثمانی امیر است

دلش آگاه و چشم او بصیر است

نه پنداری که رست از بند افرونگ

هنوز اندر طلسم او اسیر است

○
 خنک مرداں کہ سحرِ او شکستند
 بہ پیمانِ فرنگی دل نہ بستند
 مشو نو مید و با خود آشنا باش
 کہ مرداں پیش ازین بودند ہستند

○
 بہ ترکاں آرزوئے نازہ دادند
 بنائے کارِ نشاں دیگر نہاوند
 ولیکن کو مسلمانے کہ ببیند
 نقابِ آرزوئے تقدیرے کشاوند

دخترانِ املت

بہل اے دخترِ ک این لبری ہا
مسلماناں رانہ زیب کافر ہا

منہ دل بر جمبالِ غازہ پرورد
بیاموز از نگہ غارت گری ہا

نگاہِ تست شمشیرِ خدا داد
بزمِ شمشیرِ جانِ ما را حق بباد داد
دلِ کاملِ عیارِ آں پاک جاں برد
کہ تیغِ خویش را آب از حیا داد

○
 ضمیرِ عصرِ حاضر بے نقاب است
 کشادش در نمود رنگ و سہ است
 جہانتابی ز نور حق بیاموز
 کہ او با صد سبلی در حجاب است

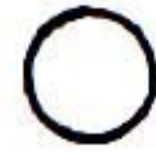
○
 جہاں را محکمى از اتمات است
 نہادِ شاں امین ممکنات است
 اگر این حکمت را قوے نداند
 نظامِ کار و بارش بے ثبات است

مراد او این خرد پروردگار جنوں نے
 نگاہِ مادرِ پاک اندرون نے
 ز مکتبِ حشیم و دل نتوان گرفتن
 کہ مکتبِ نیست جبرِ حروفِ فسوف نے!

تخک آں ملتے کنز و آرد آتش
 قیامت ہا بہ بیند کائناتش
 چہ پیش آید چہ پیش افتاد اورا
 توں دیدارِ حبینِ امہاتش

اگر بندے زور ویشے پذیری
 ہزار اہمت بمیرد تو نہ میری
 بتولے باش و پنہاں شو ازین عصر^{رض}
 کہ در آغوش شبگیرے^{رض} بگیری

ز شام مابروں اور سحر را
 بہت آں باز خواں اہل نظر را
 تو میدانی کہ سوزِ قرأت تو
 و گریوں کردتت^{رض} میرے

۵ اشارات: حضرت عمرؓ کے اسلام لانے کے واقعہ کی طرف اشارہ ہے۔

عصر حاضر

چہ عصر است این کہ دین فریادی او

ہزاراں بند در آزادی او

ز روتے آدمیت ننگ و نم برد

غلط نقشے کہ از بہرادی او

نگاہش نقش بند کافری ما

کمال صنعت او آفری ما

خدا رحمتہ بازار گانش

قمار است این ہمہ سوداگری ما!

○
 جو انماں را بد آموزست این عصر
 شب ابلیس را روزست این عصر
 بدامانش مثال شعله پتھیم
 کہ بے رست و بے سوزست این عصر!

○
 مسلماناں فقر و سلطانی بہم کرد
 ضمیرش باقی و فانی بہم کرد
 و یہ کن الاماں از عصر حاضر
 کہ سلطانی بہ شیطانی بہم کرد

چہ گویم قص تو چون است چون نسبت
 حشیش است! این نشاط اندر نسبت!
 بہت لید فرنگی پائے کو بی
 بہر گہائے تو اس طغیان خون نسبت!

۱۲
 بہمن

در صد فتنہ را بر خود کشادی
 دو گامے رفتی و از پافتادی
 بہمن از بتاں طاق خود است
 تو قرآن را سر طاقے نہادی!

○
 برہمن را نگوئیم، هیچ کارہ
 کند سنگ گراں را پارہ پارہ
 نیاید بزرہ زور دست بازو
 خدائے را ترشیدن زخارہ!

○
 نگہ دار و برہمن کار خود را
 نمیگوید بہ کس اسرار خود را
 بہن گوید کہ از بس بیخ بگذر
 بدوشش خود برد ز تار خود را!

بر تہن گفت بر خیر از دور غیر
 زیار این وطن نماید بہ خیر!
 بیک مسجد و ملائی نہ گنجد
 ز افسون بہت اس گنجد بیک ویر!

تعلیم ۱۵

تب و تابے کہ باشد جاودانہ
 سمند زندگی را تا زیانہ
 بہ فرزنداں بیاموز این تب و تاب
 کتاب و مکتب افسون و فسانہ!

○
 ز علم چارہ سائے بے گدازے
 بسے خوشتر نگاہِ پاک بازے
 نکوتر از نگاہِ پاک بازے
 دلے از ہر دوعالم بے نیازے

○
 بہ آں مومن خدا کارے ندارد
 کہ در تن جان بیدارے ندارد
 از اں از مکتبِ یاریاں گریزم
 جو آنے خود نگہدارے ندارد

○
 زمین گیر ہیں کہ مڑے کو رچھنے
 زمینیاے غلطیے نکوتر
 زمین گیر ہیں کہ ناوانے نکو کیش
 زوانشمند بے دینے نکوتر!

○
 ازاں منکر فلک پیاچہ حاصل
 کہ گرد و ثابت و سیارہ گرد
 مشال پارہ ابرے کہ از باد
 بہ پہنائے فضا آوارہ گرد

○
 ادب پیرایہ تاوان وانا ست
 خوش آن کو از ادب خجے را بیار ست
 ندارم آن مسلمان ز او را دوست
 کہ در دانش فرود و در ادب کا ست!

○
 ترا نومیدی از طفلان وانیست
 چه پروا اگر دماغ شان سانیست
 بجوئے شیخ مکتب کہ بدانی
 کہ دل در سینه شان مسیت یا نیست!

○
 بہ پورِ خوشی وین دانش آموز
 کہ تا بد چوں مہ واجم ننگنیش
 بدست او اگر دادی ہنرا
 بد بیضا است اندر آستینش!

○
 نوا از سینہ مرغ چمن برد
 ز خون لاله آن سوز کہن برد
 بایں مکتب بایں دانش جہ بازی
 کہ ناں در کف نداد و جاں ز تن برد

○
 خدایا وقتِ آس درویشِ خوش باد
 کہ دلہا از دوش چوں غنچہ بکشاد
 بہ طفلِ مکتبِ ما این دعا گفت
 پتے نانے بہ بندِ کس منفتاد!

○
 کسے کو لائے را ورگرہ بست
 ز بندِ مکتب و ملا بروں حسبت
 باں دین و بہ آں دانش مہراز
 کہ از مامی برو چشم و دل دست

○
 چومی بیٹی کہ رہن کاراں کُشت
 چہ پرسی کاروانے راجپاں کُشت
 مباحث امین ازاں علمے کہ خوانی
 کہ ازوے روح قومے میتواں کُشت

○
 جوانے خوش گلے رنگیں کلا ہے
 نگاہ او چو شیراں بے پنا ہے
 بہ مکتب علم عشقی را بیا موخت
 میسر نایدش برگ گیا ہے!

شتر را بچہ او گفت در و شنت
 نمی بینم خدائے چار سورا
 پدر گفت اے سپر حویں یا بہ لعل
 شتر ہم خوش را بیند ہم اورا

۱۹
 تلاش رزق

پمیدن از سر بامے بیامے
 نہ نخبند حجرہ بازاں امقارے
 ز نخبیرے کہ جز بشت پیرے نسبت
 ہماں بہتر کہ میری در کناںے

۵ اشارات : شتر الخ، تلمیح ہے عربی ضرب الغزل کی طرف الجمل کا لیر فہم الحق
 الاعداء الزلق یعنی اونٹ خدا کو نہیں پہچانتا جب تک اس کا پاؤں نہ پھسلے۔
 ۵ کناں، باز کا گھونٹلا۔

نگر خود را بحشم [○] سرمانه
نگاره ماست ما را تا زیانه
تلاش رزق ازاں اوند ما را
که باشد پرکشودن را بهمانه

کا
ننگ با بچه خوش
ننگ بچه خود را چه خوش گفت
به دین ماحم آمد کرانه
به موج آویز و از ساحل به پر بهیز
همه دریاست ما را آشیانه

تو در دریائے او در برتسست
 بہ طوفان ورقا دن جو بہر توست
 چو یک دم از تلاطم ہا بسا سو
 ہمیں دریائے تو غارتگر توست!

۱۸

خاتمہ

نہ از ساقی نہ از پیانہ گفتیم
 حدیث عشق بلبیب کا نہ گفتیم
 شنیدیم آنچه از پاکان امت
 ترا با شوخی رندانہ گفتیم

○
 بخود باز آ و دامان دلے گیر
 درون سینہ خود منتر لے گیر
 بدہ این کشت را خوننا بہ خویش
 فشاندم و آنہ من تو حاصلے گیر!

○
 حرم جبرئیل قلب و نظر نصیبت
 طواف و طواف باہم و نصیبت
 میان ما و بیت اللہ در نصیبت
 کہ جبریل امیں را ہم خبر نصیبت!

حضورِ عالمِ انسانی

آدمیتِ احترامِ آدمی

بانجبرِ شوازمِ آدمی

جاویدنامہ

حضورِ عالم انسانی

تہیہ

بیاساتی بیار آں کہنہ سے را

جو ان فرودیں کن پیرے را

نوائے وہ کہ از فیض دم خویش

چو مشعل بر فروزم چوب نے را

○

یکے از حجرہ خلوت برس آئے

بیادِ صبحگاہی سینہ بکھٹائے

خروشِ امیں مستام رنگ پورا

بہت درنالمہ مرغے بیقرارے

۲

زمانہ فتنہ ہا اور دو بگذشت

خساں را اور بغل پڑو بگذشت

دو صد لعنہ اور اپنی گیزی او

چو گور تیرہ بختاں کرو بگذشت!

بُساکس اندہِ فردا کشیدند
 کہ دی مروند و فردا را ندیدند!
 خنک مرواں کہ در دامنِ امروز
 ہزاراں تازہ تر ہنگامہ چسپید!

۳

چو طبل نالہ نزار سے نداری
 کہ در تن جان بیدار سے نداری
 دریں گلشن کہ گلچینی حلال است
 تو نے خمے از سر خار سے نداری!

۵ اشارات: اندہ، مخفف ہے اندوہ کا۔
 بساکس... الخ، یہ شعر امیر خسرو کا ہے۔

بیا بر خوشش چیدین بیا موند

بناخن سینه کاویدین بیا موند

اگر خواهی خدا را فاشش بینی

خودی را فاشش تو دیدین بیا موند

گله از سختی ایام بگذار

که سختی تا کشیده کم عیار است

نمی دانی که آب چو سبازان

اگر بر سنگ غلطه خوشگوار است

○
 کیونکہ بچہ خود را چہ خوش گفت
 کہ نتوان ز بسیت با نوحے حیرمی
 اگر یا هُو زنی از مستی شوق
 کله را از سر شاہیں بگیری

○
 فتادی از ہمت ام کبریائی
 حضورِ دوں نہادان چہر سائی
 تو شاہینی و لیکن خوشستن را
 بگیری تا بہ دام خود نیائی!

○
 خوشال روزے کہ خود را بازگیری
 ہمیں فقر است کو بخشد امیری
 حیات جاوداں اندر یقین است
 رہ تخیل و ظن کی سیری، امیری!

○
 تو ہم مثل من از خود در حسابی
 خاک روزے کہ خود را باز یابی
 مرا کافر کند اندیشہ رزق
 ترا کافر کند علم کتابی

○
 چه خوش گفت اشترے باکره خویش
 خاک آں کس که اندکار خود را
 بگیر از ما کہن صحرا نور اں
 بہ پشت خویش بدون بار خود را

۴
 مرا یاد است از داناے افراگ
 بسا رازے کہ از بود و عدم گفت
 ولکن باتو گویم این دو حرفے
 کہ با من پیردے از عجم گفت

اللا کے شش ما محرم چند
 خریدی ان پے یک دل غم چند
 زتا ویلاست ملایاں نکوتر
 نشستن با خود آگاہی و چند

وجود ہست این کہ یعنی یا نمود
 حکیم با چہ مشکلمہ اکشود
 کتابے برفن غواص بنوشت
 و لیکن در دل دریا نبود ہست

بہ ضرب تیشہ بشکن بستنیوں را
 کہ فرصت اندک گزرون دو رنگ است
 حکیمان را درین اندیشہ بگذار
 شر را از تیشہ خیزد یاز سنگ است

منہ از کف سپر آغ آرزورا
 بدست آورم تمام ہا و ہورا
 مشہور چار سوئے این جہاں کم
 بخود باز آو بشکن چار سورا

○
 دلِ دریا سکوں بیگانہ ازتست
 بہ ہمیش گویہ یک خانہ ازتست
 تو لے موج اضطرابِ خود نگہدا
 کہ دریا را مستماع خانہ ازتست

○
 گویتی را بہ خود باید کشیدن
 نہ باید از حضورِ خود رسیدن
 بہ نورِ دوشس ہیں امروزِ خود را
 زدوشس امروز را نتوان بودن

بماتے لالہ خود را وانمودی

نقاب از چہرہ زیب کشودی

ترا چوں برد میدی لالہ گفتند

بشاخ اندر چیان بوی؟ چہ بوی؟

۶

نگرید مرد از رخ و غم و درد

زدوراں کم نشیند بر دوش کرد

قیاس اورا مکن از گریہ خویش

کہ ہست از سوز و مستی گریہ مرزا

نہ پنداری کہ مردِ متحسانِ مُرد
 نمیرد و گر چه زیر آسماں مُرد
 ترا شایانِ حنہیں مرگ است و نہ
 زہر مرگے کہ خواہی موی اں مُرد!

اگر خاکِ تو از جاںِ محرمِ غنیمت
 بشناخ تو ہم از نیسیاںِ غنیمت
 ز غمِ آزاد شو، و ممرانکہ دار
 کہ اندر سینہٴ تو ہم غمِ غنیمت!

○

پریشیاں ہر دم ما از غم چند
شکر یک ہر غم نامحرم چند

ولیکن طرح فرمائے تو اس ریخت
اگر دانی بہائے اس سے چند!

○

جو امر سے کہ دل بانو نشین نسبت
رود و بحر و دریا امین از شست

نگہ را جلوہ مستی با حلال است
و لے باید نگہ داری دل و دست!

ازاں غم ہا دلِ ماور و مند بہت
 کہ اصلِ او ازین خاکِ نژد بہت
 من و تو ز اں غم شیرین ندیم
 کہ اصلِ او ز افکارِ بلند بہت

مگو با من خدائے ما چنین کرد
 کہ شستن میتوان از دامنش کرد
 تہ و بالا کن این عالم کہ دروے
 قمارے می برد نامرد از مرد!

بروں کن کینہ را از سینه خویش
 کہ دو دِخانه از روزن بروں به
 زکشتِ دل مده کس را خراجے
 مشولے وہ خدا غارت کرده

سحر ہا در گریبان شبِ اوست
 دو گیتی را فروغ از کوکبِ اوست
 نشانِ مردِ حق و بیکر چہ گویم
 چو مرگ آید تسلیم بر لبِ اوست!

بیا و صبحدم شبنم بنالیک
 کہ دارم از تو امید نگامے
 ولم افسرہ شد از صحبت گل
 چمنان بگذر کہ دینم بر گیاہے

۸
دل

دل آن بجزست کو ساحل نوزد
 نہنگ از سہیت ہوش بلزد
 ازاں سیلے کہ صد ہاموں گزرد
 فلک با یک جناب او نیرزد

○
 دلِ ما آتشِ تن موجِ دوشش
 تپید و مہم سہاڑو جوشش
 بذرِ نیم شب جمعیت او
 چو سحابی کہ بند چوبِ عروشش

○
 زمانہ کارِ اورامی بردوشش
 کہ مردِ خود نگہدار ہست و دوشش
 ہمیں فقر ہست و سلطانی کہ دل را
 نگہ داری چو دریا کہ ہر جزوشش

○

نہ نیر و نہ خودی را از نمودے
 نہ بند از دست و پاے خود کشودے
 خرد ز نجیب بودے آدمی را
 اگر در سینہ اول نبودے

○

تومی گوئی کہ دل از خاک و خون است
 گرفتار طالع کاف و لون است
 دل ما گرچه اندر سینہ است
 ولیکن از جہان ما برون است

○
 جہان مہر و مہ نثار می اوست
 کشا و ہر گمراہ ز زار می اوست
 پیامے دہ زمین ہندوستان را
 غلام آزاد از بیداری اوست

○
 من تو کشتت یزدان، حال بہت ایلی
 عروس زندگی را حاصل بہت ایلی
 غبار راہ شد دانائے اسرار
 نہ پنداری کہ عقل بہت ایلی، دل بہت ایلی

کہے جو تندرہ حسنِ غریبے
خطیبے منہ بے اوازِ صلیبے!
کہے سلطانِ بائیل و سپاہ
ولے از دولتِ خود بے نصیبے!

جہانِ دل جہانِ رنگ و نسبت
درو پست و بلند و کاخ و کونست
زمین و آسمان و چار سو نسبت
دریں عالم بحسبِ اللہ ہو نسبت!

○
نگہ دید و حسد و پیمانہ آورد

کہ سپیاید جهان چار سورا
مے آتشامے کہ دل کردناش
بخونش اندر شیدیں نگہ بودا

○
محبت علمیت ہوتا تیرنگا، علمیت

چہ شیریں زخمے از تیرنگا، علمیت
بصیدل وی ہر شش بنداز
کہ این نخچیر نخچیرنگا، علمیت

خودی

خودی روشن ز نور کبریائی هست
 رسائی ہائے اوزنا رسائی هست
 جدائی از مقاماتِ صفاش
 وصفاش از مقاماتِ جلالی هست

چو قومی در گذشت از گفتگو ہا
 ز خاک او برویدار زو ہا
 خودی از آرزو شمشیر گرد
 دم اورنگ ہا بروز بو ہا!

○
 خودی را از وجود حق وجودی
 خودی را از نمود حق نمودی
 نمیدانم که این تا بخت کویهر
 کجا بودی اگر دریا نبودی!

○
 دلے چوں صحبت گل می پذیرد
 ہمساندم لذتِ آغوشش بگرد
 شود بیدار چوں من آفریند
 چو من محکم تن گرد و بگرد

وصالِ ما وصالِ اندر فراقِ است
 کشتو و این گره غیر از نظر نیست
 گهر گمشده آغوشِ دریا است
 ولیکن آبِ بحر آبِ گهر نیست!

کفِ خاکِ که دارم از درِ او است
 گلِ وریحِ انعم از ابرِ او است
 نه دمنِ رامی شامِ من نه او را
 ولے دانم که دمنِ اندرِ او است

جبر و اختیار
 یقین و انہم کہ لفظ سے حضرت اور
 ترازو سے نہدایں کاخ و کورا
 ازاں تو رسم کہ فرشتے قیامت
 نہ مارا سازگار آید نہ اورا

بہ روم گفت با من را بہ پیر
 کہ دارم نکتہ از من فراگیر
 کند ہر قوم پیدا مرگ خود را
 ترا گفت دیرومارا گشت بدیرا

موت

شنیدم مرگ با یزدان چندین گفت
 چہ بے نغم چشم آں کوز گل بزاید
 چو جان او بگیم شرمسارم
 وے اور از مردن عار ناید!

○

تبا تشرہ کہ میرش جہات است
 بدست او زمام کائنات است
 نگردد شرمسار از خواری مرگ
 کہ نامحرم ز ناموس حیات است!

بگو اے عیبیوں را
 بگو اے عیبیوں را از من بیایم
 تپیدین تا کجا اور زیر وایم
 مرا ایں خاکدانے خوشن نماید
 کہ ہمیش نیت جبر تمہید نشام

○
 جہاں تا از عدم پیر کشیدند
 ضمیرش ہر و ہر بے ہنگامہ ویدند
 بغیر از جان ما سوزے کجا بود
 ترا از آتش ما آفریدند

○
 جدائی شوق را روشن بصر کرد
 جدائی شوق را بویستند و تذکره
 نمیدانم که احوال تو چون است
 مرا این آب و گل از من خبر کرد

○
 ترا از استخوان خود براندند
 رحیم و کافر و طاغوت خفتند
 من از صبح انزل و بیخ و نامم
 از آن خالے که اندر دل نشانند

○
 تومی دانی صواب نا صوابم
 نروید دانه از کشتِ حشرم
 نکروی سجدہ و از درو مندی
 بخود گیری گناہ جیسا بم

○
 بیایا نرورا شاہانہ بازم
 جہان چار سورا در گذاریم
 بافسون ہنرا از برگ کا ہش
 ہشتے این سوئے گروں بسیاریم

ابلیس خاکی و ابلیس ناری
 فسادِ عصرِ حاضر آشکار است
 سپہ از زشتی او شمار است
 اگر پیدا کنی ذوقِ نگاہی
 دو صد شیطان ترا خد متکذرات!

بہر کور ہر نانِ چشم و گوش اند
 کہ در تاراجِ دل با سخت گوش اند
 گراں قیمت گناہے با پیشیزے!
 کہ این سودا گراں رزاں فروش اند!

○
 چہ شیطانے خراش و اڑگونے
 کند چشم ترا کورا ز فسونے
 من اور امروہ شیطانے شمارم
 کہ گیرد چوں تو بخیر پونے!

○
 چہ زہرا بے کہ در پیمانہ است
 کشد جاں را و تن بیکانہ است
 تو بینی حلقہ دایم کہ پیدا است
 نہ آن دایم کہ اندر دانہ است!

بیشتر تا از معرفتِ خود فنا و نیست
 بقدرِ محکمگی اورا کشاد است
 گنہ ہم می شود و لیے لذت و سرور
 اگر با بس تو خاک کی نہا و است

مشوخی پیر بلبلان این عصر
 خساں را غمزه نشان سازگار است
 اصیلاں را ہماں ابیس خوشتر
 کہ یزدان دیدہ و کامل عیار است

○
 حریتِ ضربیہ اور تمام است
 کہ اس کی نسبت و الامتقام است
 نہ ہر خاکی سزاوارِ شمع است
 کہ صیدِ لاشریکے برشے عرام است

○
 ز فہمِ دوں نہادوں گرچہ دور است
 و لے میں نکتہ را گفتن ضرور است
 بہ این نوزادہ ابلیسیاں نسا زد
 گنہگارے کے کہ طبع او عیب است!

بیادانِ طریق

بیادانِ کارِ این امت بسازیم
 قسارِ زندگی مروانہ بازیم!
 چنان نایلیم اندرِ مسجدِ شہر
 کہ دل در سینہ ملاکدازیم!

بیمارانِ طریق

۱

قلندریہ حرمہ باز آسمانہا
 بہ بال او سبب کرد و گرانہا
 فضائے نیلیوں نچیر گاشس
 نہیں کرد و بگرد آشیانہا

○

زجا نم نعمتہ اللہ ہوں رحمت
 چو کردار رحمت ہی چار سور رحمت
 بگیر از دست من سازه کے کہ تارش
 زسوز زخمہ چوں اشکم فرور رحمت!

○

چو اشک اندر دل فطرت تلمیذم
 پییدم تا چشم اور سیدم
 درخش من ز مژگانش تو ان دید
 کہ من بربوگ کاتبے کم حکمیدم

مرا از منطق آید بویستے خامی
 دلیل او دلیل نامتومی!
 برویم بسته در بار کاشاید
 دو بیت از پیر رومی یا ز جامی!

بیا از من بگبیر آن دیر ساله
 که بخشد روح با خاک پیاله!
 اگر اشک و ہی از شیش من
 فتد آدم بروید شخ لاله!

○
 بدست من پیمان برینہ چنگ است
 درونش نالہ مائے رنگ است
 ولے بنوازش باناخن شیر
 کہ اور آہا ز رنگ مائے سنگ است!

○
 بگوار من بہ پرویزان این عصر
 نہ فرہاد م کہ یہ ہم تپیشہ درد است
 زخارے کو خلد در سینہ من
 دل صد بیتوں رامی تو اس خست

فقیرم ساز و ساہانم نگاہ ہیست
 بچشم کورہ یادراں برگ کا ہیست
 زمین گیراں کہ زانغ و خمر بہت
 ازاں بانے کہ دوست آموز شاہ ہیست

دیروں را بے کس نہ بستم
 نہ از خویشاں نہ از یادراں گستم
 نشین ساختم در سینہ خویش
 تیراں حیرت گرداں نوش گستم

اشارات : و غمہ، پارسیوں کام گھٹ

○

دیں گلشن ندامت آب جا ہے
 نصیبم نے قبائے نے کلا ہے
 مرا پچھیں بد آموز پس خندانہ
 کہ وادوم چشم نرگس رانگا ہے!

○

ووصدانا دریں محفل سخن گفت
 سخن نازک ترا ز بزرگ سخن گفت
 لے باہن بگو آں دیدہ و کسیت
 کہ خائے دید احوال چمن گفت!

○
 ندانم نکستہ کائنات علم و فن را
 مقامے دیگرے اوم سخن را
 میان کارواں سوز و سردرم
 سبک پئے کر و پیران کہن را!

○
 نہ پنداری کہ مرغِ صبح خوانم
 بجز آہ و غناں چہ پئے ندانم
 مدہ از دست امانم کہ یابی
 کلید باغ را در اشیا نام!

○
 پچشتم من جہاں جزرہ گذر نفسیت
 ہزاراں ہر ویک مہسفر نفسیت
 گذشتہم از ہجوم خویش پیوند
 کہ از خویشاں کسے بیگانه تر نفسیت

○
 بایں نابودستی بودن آموز
 بہائے خویش را افزودن آموز
 بیفیت اندر محیط نغمت من
 بطوفانم چو در آسودن آموز

○
 کہن پروردہ ایس خاک دانم
 ولے از منزل خود دل گرانم
 و میدم گر چه از نیض غم او
 زمین را آسمان خود ندانم!

○
 ندانی تانہ باشی محرم مرد
 کہ ولہسا زندہ کرد و از دم مرد
 نگہدار و زاہ و نالہ خود را
 کہ خود و از بہت حجبیں مڑاں غم مڑا

نگاہ آفرین جاں در بدن میں
 بشاخان نامیدہ یا سمن میں
 وگرنہ مثل تیری در کمانے

ہفت را با نگاہ تیر زن میں

خرد بیگانہ ذوق یقین است
 قمار علم و حکمت بدین است

دو صد پوچھا دور از می نیرزد

بناوانے کہ چشمیش راہ میں است

○
 قماش و نقرہ و لعل و گہر چسپیت؟
 غلام خوش گل و زربیں کمر چسپیت؟
 چو یزداں از دویستی گیتی بے نیازند
 و گر سرمایہ اہل ہنر چسپیت؟

○
 خودی را نشہ من عین ہوش است
 ازاں صحت نماند من کم خروش است
 مے من گر چہ ناصاف است و کش
 کہ این تہ جرعتہ زخمہائے دوش است

○
 تراہت قمر و عمامہ کا لے
 من از خود یافتم بونے نگارے
 ہمیں کیت کب لے سر مایہ من
 نہ چوپے بے نہ چوپے دارے

○
 چو دیدم جوہر سینه خویش
 گرفتہ خلوت اندر سینه خویش
 ازین دشوران کور شبے فوق
 رمیدم با نسیم دیرینہ خویش!

○
 چو ز خستِ غمیش برستم ازین خاک
 ہمہ گفتند با ما آشتنا بود!
 ولیکن کس ندانست این مسافر
 چه گفت با کہ گفت از کج بود!

۲

اگر وانا دل و صافی ضمیر است
 فقیرے باتھی دستھی امیر است
 بدوش منعم بے دین و دانش
 قبائے نفیست پاران حریر است!

۳

سجود کے آوری دارا و حجم را
 مکن اے بے خبر سوا حرم را
 میر پیش فرنگی حاجت خویش
 ز طاق دل فرزند این صمغ را

○

شنیدم بتکے از مرد پیرے
 کہن فرزندانه روشن ضمیرے
 اگر خود را بسا داری نگہ داشت
 دو دستی را بگیرد آن فقیرے

○
 نہاں اندر دو حرفے سرکار است
 مقام عشق منبر نسبت دار است
 براہیجاں ز فرووان تترسند
 کہ خود خام را آتش غیار است!

○
 مجولے لاکھ از کس غمگساری
 چون خواہ از درون خوشیاری
 بہر باوے کہ آید سینه کشتاے
 نگہ داراں کہن داغے کہ داری

زیر کے یاد دارم این دوانداز
 نباید جز بجان خوشترن رسیت
 گریز از پیش آں مرد فرودست
 کہ جان خود کرد و کرد بہترن رسیت

بساحل گفت موج بقرارے
 بفرعونے کتم خود را عیارے
 کہے بر خویش منی بچم چو مالے
 کہے رضم بہ ذوق انتظارے

○
 اگر ہیں آب و جا ہے از فرنگ است
 جہین خود منہ جب زبرد را و
 سر را با ہم به چو شش زہ کہ آخر
 حقے دار وہ خرابلاں گرا و

○
 فرنگی را کے زیر نگین نیست
 متاع او ہمہ ملک است وین نیست
 خداوندے کہ در طوف حشریش
 صد بلبل است و یک لوح لایں نیست

۴

من تو از دل و دین نامی سیدیم
 چو بوی گل ز اهل خود سیدیم
 دل ما مرد و دین از مردش مرد
 دو نامرگے بیک سو وا خریدیم!

○

مسلمانے کہ داند مردیں را
 ناید پیش غیر اللہ حبیبیں را
 اگر کردوں بہ کام او نہ کردو
 بکام خود بہ گرداند زمین را!

○
 دل بیگانه خو زین خاکدانِ غمیت
 شبِ روزش ز دورِ آسمانِ غمیت
 تو خود وقتِ قیامِ خویش در یاب
 نمازِ عشقِ مستی را اذانِ غمیت

○
 مقامِ شوقِ بے صدقِ یقینِ غمیت
 یقینِ بے صحبتِ لوحِ الامینِ غمیت
 گرازِ صدقِ و یقینِ ار می نصیب
 قدمِ بیباکِ نہ کس در کینِ غمیت!

مسلماناں را ہمیں عرفان و اوراک
 کہ در خود فاشس بنیدر مزلولاک
 خدا اندر قیاس مانہ گنجد
 شناساں را کہ گوید ماعرفناک

○
 بہ افزنگی بساں خود را سپردی
 چه نامروانہ در تحبسانہ مروی
 خرد بیگانہ دل، بنیدنہ بے سو
 کہ از تاکِ نیاگانِ مے نخوردی

۵ اشارات: لولاک، تلمیح بحديث لولاک لہم خلقت الافلاک
 ماعرفناک، ماعرفناک حق معرفتک

○
 نہ ہر س خود گرو ہم خود گداز ہست
 نہ ہر س مسست ناز اندر نیاز ہست
 قبائے لا الہ خوں نہیں قبائے ہست
 کہ بر بالائے نامہ مراں از ہست

○
 بسوز و دامن از سوز وجودش
 کشود ہر چیز بستند از کشودش
 جلال کبریائی در قیامش
 جمال بستندگی اندر سجودش

چہ پرپیسی از نمازِ عاشقستانہ
 رکوعش جوں سجودش محرابانہ
 تپ تاب کے اللہ اکبر
 نہ گنج بدور نماز پنجگانہ

○

گویتی را صلا از قرأتِ اوست
 مسلمان لایموت رکعتِ اوست
 ندانند کہ شہہ این عصر بے سونہ
 قیامت ہا کہ در قد قامتِ اوست

○ اشارات: صلا، دعوت

لایموت، زندہ جاوید

۵

فرنگ آئین رزاقی بداند
 باین بخش از وادی ستاند
 به شیطان آنچنان وزی رساند
 که یزدان اندر آن حیران بماند

○

چه حاجت طولی ادر انسان را
 بکفری گویم اسرارینان را
 جهان خویش مایه و اگران را
 چه داند لامکان مستدریکان را

○

ہشتے بہر پانچکان حرم ہست
ہشتے بہر ارباب محرم ہست
بگو ہندی مسلمانا کہ خوش باش
ہشتے فی سبیل اللہ محرم ہست

۴

قلندریل تقریر سے ندارد
بجز این نکت کہ کسیر سے ندارد
ازاں کشت خرابے حاصل نیست
کہ آب از خون شیر سے ندارد

نظمیں
اردو میں

ابلیس کی مخلصی

۱۹۳۶ء

ابلیس

یہ عناصر کا پرانا کھیل! یہ دنیا سے دوں!
ساکنانِ عرشِ عظیم کی تمناؤں کا خون!

اس کی بربادی پر آج آمادہ ہے وہ کارساز
 جس نے اس کا نام رکھا تھا جہان کا روشن
 میں نے دکھلایا فرنگی کو ملوکیت کا خواب
 میں نے توڑا مسجد و دیر و کلیسا کا فسوں
 میں نے ناداروں کو سکھلایا سبق تقدیر کا
 میں نے منعم کو دیا ساری داری کا جنوں
 کون کر سکتا ہے اسی آتش سوزاں کو سرد
 جس کے منگاموں میں ہو ابلیس کا سوزِ دروں
 جس کی شاخیں ہو جاری آبیاری سے بلند
 کون کر سکتا ہے اس نخل کے پھل کو سرخوں؟

پہلا مشیر

اس میں کیا شک ہے کہ محکم ہے یہ اپنی نظام
 پختہ تر اس سے ہونے خوئے غلامی میں عوام
 ہے ازل سے ان غریبوں کے مفقود میں سجد
 ان کی فطرت کا تقاضا ہے نماز بے قیام
 آرزو اول تو پیدا ہو نہیں سکتی کہیں
 ہو کہیں پیدا تو مر جاتی ہے یا رہتی سے خام
 یہ بھاری سچی بہ سیم کی کرامت ہے کہ آج
 صوفی و ملا ملکیت کے بندے ہیں تمام

طبع مشرق کے لئے موزوں یہی افیون تھی
 ورنہ تو قالی سے کچھ نہ نہیں علم کلام
 ہے طواف و حج کا ہنگامہ گریباقی تو کیا
 کس نہ ہو کر رہ گئی مومن کی تیغ لے نیام
 کس کی نو میدی چھبت ہے یہ فرمانِ حبیب
 ہے جہاد اس دور میں مردِ مسلمان کی عمام

دوسرا شعر

خیر ہے سلطانی جمہور کا غوغا کہ شر
 تو جہاں کے تازہ فتنوں سے نہیں ہے ماخرا

پہلا شیر

ہوں، مگر میری جہاں مٹی بتاتی ہے مجھے
 جو ملکیت کا اک پردہ ہو کیا اس سے خطر
 ہم نے خود شاہی کو پہنایا ہے جمہوری لباس
 جب ذرا آدم ہوا ہے خود شناس و خود نگر
 کاروبار شہریاری کی حقیقت اول ہے
 یہ وجود میر و سلطان پر نہیں ہے منحصر
 مجالس ملت ہو یا پرویز کا دربار ہو
 ہے وہ سلطان غیر کی کھیتی یہ ہو سکی نظر

تو نے کیا دیکھا نہیں مغرب کا جمہوری نظام؟
چہرہ روشن، اندر دل جنگیز سے تاریک تر!

تیسرا شیر

روحِ سلطانی ہے باقی تو پھر کیا ضمطراب
ہے مگر کیا اس یہودی کی شرارت کا جواب؟
وہ کلیم بے تخت بلی ابوہ مسیح بے صلیب!
نہینت پیغمبروں کیوں درجہ نازل اور کتاب!
کیا بتاؤں کیا ہے کافر کی نگاہ پر وہ سوز
مشرق و مغرب کی قوموں کیلئے روزِ حساب!

اس سے بڑھ کر اور کیا ہوگا طبیعت کا فساد
توڑ دینے والے آقاؤں کے خمیوں کی طنائی!

پوتھا شیر

توڑ اس کا رومۃ الکبریٰ کے ایوانوں میں دیکھ
اے سیر کو دکھایا ہم نے پھر سیر کا خواب
کون بگر روم کی موجوں سے ہے لپٹا ہوا
گاہ بالچوں صنوبر گاہ نالچوں لہ باٹ!

تیسرا شیر

میں تو اس کی عاقبت بینی کا کچھ قائل نہیں
جس نے افرنگی سیاست کو کیا یوں بے حجاب!

پانچواں شیر

(ابلیس کو مخاطب کر کے)

اے تیرے سوزِ نفس سے کارِ عالم استوار
تو نے جب چاہا کیا ہر پردگی کو آشکار
آبِ گل تیری حرارت سے جہانِ سوز و ساز
ابلیہِ حبت تری تسلیم سے دانائے کار

تجھ سے بڑھ کر فطرتِ آدم کا وہ محرم نہیں
 سادہ دل بندوں میں جو مشہور ہے پور و کار
 کام تھا جن کا فقط تقدیس و تسبیح و طواف
 تیری غیرت سے ابد تک سرنگون و شرمسار
 گرجہ ہیں تیرے مرید یا فرنگ کے ساتھ تمام
 اب مجھے ان کی فراست پہ نہیں ہے اعتبار
 وہ یہودی فتنہ گرد وہ رُوحِ مزدک کا بروز
 ہر قبا ہونے کو ہے اس کے جنوں سے تار تار
 زاغ و شتی ہو رہا ہے ہمہ سر شاہین و چیرغ
 کتنی سرعت سے بدلتا ہے مزاج روزگار

چھ گئی آشتفتہ ہو کر وسعتِ فلاک پر
 جس کو نادانی سے ہم سمجھے تھے کہ مشیتِ غیباً
 فتنہ و فساد کی ہیبت کا یہ عالم ہے کہ آج
 کانپتے ہیں کوہِ سار و سرخزار و جوہر
 میرے آقا! وہ جہاں برونہ برونہ کو ہے
 جس جہاں کا ہے ققط تیری سیادت پر!

ایمان

(اپنے مشیروں سے)

ہے میرے دستِ تصرف میں جہاں رنگ و بو
 کیا زمین کیا مٹھو مٹھو کیا آسمان تو بتو

دیکھ لیں گے اپنی آنکھوں سے تماشا غرب و شرق
 میں نے جب گرما دیا اقوام یورپ کا لہو
 کیا امان سیاست، کیا کلیسا کے شیوخ
 سب کو دیوانہ بنا سکتی ہے میری ایک ہوا
 کارگاہِ شیشہ جو نادان سمجھتا ہے اسے
 ٹوڑ کر دیکھے تو اس تہذیب کے جامِ وسبو
 دستِ فطرت نے کیا ہے جن گریبانوں کو چال
 مزدکی منطق کی سوزن سے نہیں ہوتے رفو
 کب ڈرا سکتے ہیں مجھ کو اشتراکی کو چرک
 یہ پیشیاں لڑکار، آشتی منغز، آشتی منغز

ہے اگر مجھ کو خطر کوئی تو اس اُمت سے ہے
 جس کی خاکستریں ہے اب تک شرارِ آرزو
 خال خال اس قوم میں اب تک نظر آتے ہیں وہ
 کرتے ہیں اثنابِ سحر کا ہی سے جو ظالم و ضو
 جانتا ہے جس پہ روشن باطنِ ایام ہے
 مزدکیتِ فتنہ فروا نہیں، اسلام ہے

۲

جانتا ہوں میں یہ اُمتِ حاملِ قرآن نہیں
 ہے وہی ساریہِ داری بندہٴ مومن کا دیں

جانتا ہوں میں کہ مشرق کی اندھیری لائیں
 بے بدبضیا ہے پیرانِ حرم کی استنہیں
 عصرِ حاضر کے تقاضاؤں سے لیکن یہ خوف
 ہونہ جائے آشکارا شرع پیغمبر کہیں
 الحذر ائین پیغمبر سے سو بار الحذر
 حافظِ ناموس زن، مرد آزما، مرد افریں
 موت کا پیغام ہر نوعِ غلامی کے لئے
 نے کوئی مغفور و خاقان، نے فقیرہ نشیں
 کرتا ہے دولت کو ہر لوہگی سے پاک و صاف
 منعموں کو مال و دولت کا بناتا ہے ابیں

اس سے بڑھ کر اور کیا فکر و عمل کا انقلاب!
 پاؤ شاہوں کی نہیں، اللہ کی ہے یہ زمین
 چشمِ عالم سے لے ہے پوشیدہ یہ آئیں تو خوب
 یہ غنیمت ہے کہ خود مومن ہے محروم بقین!
 ہے یہی بہت راہبیاں میں الجھا رہے
 یہ کتاب اللہ کی تا ویلات میں الجھا رہے

۳

نورِ والہیں جس کی تکبیریں طلسمِ شمش جہات
 ہونہ روشن اس خدا اندیش کی تاریک رات!

ابنِ مریم مرگیا یا زندہ جاوید ہے؟
 ہیں صفاتِ ذاتِ حقِ حق سے جدا یا عینِ ذات؟
 آنے والے سے مسیحِ ناصری مقصود ہے
 یا مجددِ جس میں ہوں فرزندِ مریم کے صفا؟
 ہیں کلامِ اللہ کے الفاظِ حادث یا قدیم
 امتِ مرحوم کی ہے کس عقیدے میں جاتا؟
 کیا مسلمان کے لئے کافی نہیں اس میں
 یہ الہیات کے ترشے ہوئے لاتِ منشا؟
 تم اسے بیگانہ رکھو عالمِ کردار سے
 تا بساطِ زندگی میں اس کے سب مہرے ہوں مانتا

خیر اسی میں ہے قیامت تک رہے مومن غلام
 چھوڑ کر اوروں کی خاطر یہ جہان بے ثبات
 ہے وہی شعر و تصوف اسکے حق میں خوب تر
 جو چھپا دے اس کی آنکھوں سے تماشائے جیسا
 نفس ڈرتا ہوں اس امت کی بیداری سے
 ہے حقیقت جس کے دین کی احتساب کا بتا
 مست بکھو ذکر و فکر صبح گاہی میں اسے
 پنختہ تر کر دو مزاج خالق گاہی میں اسے

بڈھے بلوچ کی نصیحتیں

ہو تیرے بیاباں کی ہوا تجھ کو گوارا
 اس دشت سے بہتر ہے نہ دلی نہ بخارا
 جس سمت میں چاہے صفتِ میلِ واں چل
 وادی یہ ہماری ہے وہ صحرا بھی ہمارا
 غیرت ہے بڑی چیز جہانِ تنگ و دو میں
 پہنائی ہے درویش کو تاجِ سُرارا
 جاہل کسی کامل سے یہ پوشیدہ ہنر کر
 کہتے ہیں کہ شیشہ کو بنا سکتے ہیں خارا

افراد کے ہاتھوں میں ہے اقوام کی تقدیر
 ہر فرد ہے ملت کے مقدر کا ستارا
 محرم رہا دولتِ دریا سے وہ غواص
 کرتا نہیں جو صحبتِ ساحل سے کنار
 ہیں ہاتھ سے دے کر اگر آزاد ہو ملت
 ہے ایسی تجارت میں مسلمان کا خسار
 دنیا کو ہے پھر کہ روح و بدن پیش
 تہذیب نے پھر اپنے درندوں کو ابھارا
 اللہ کو پا مردنی مومن پہ بھروسا
 ابیس کو یورپ کی مشینوں کا سہارا

تقتدیر اعم کیا ہے؟ کوئی کہہ نہیں سکتا
 مومن کی فراست ہو تو کافی ہے اشارا
 اخلاص عمل مانگ نیاگان کہن سے
 شاہاں چہ عجب گر بنوازندگدارا!

تصویر و مصور

تصویر

کہا تصویر نے تصویر گر سے
 نہاش ہے مری تیرے ہنر سے

ولیکن کس قدر نامنصفی ہے
کہ تو پوشیدہ ہو میری نظر سے!

مصوّر

گراں ہے چشم بنیادیدہ و پر
جہاں مٹی سے کیا گذری شریر پر
نظر درد و غم و سوز و تب و تاب
تو اے ناواں قناعت کر خیر پر

تصویر

خبر، عقل و حسد کی ناتوانی
نظر، رول کی حیات جاودانی

نہیں ہے اس زمانے کی تک و تاز

سزاوارِ حدیثِ لہن ترائی

مصور

تو ہے میرے کمالاتِ ہنر سے

نہ ہو نومید اپنے نقشِ گرسے

مرے ویدار کی ہے اک یہی شرط

کہ تو پنپساں نہ ہو اپنی نظر سے!

عالم برنج

مردہ اپنی قبر سے

کیا شے ہے؟ کس امرور کا فردا ہے قیامت؟
اے میرے شبستان کہن! کیا ہے قیامت؟

قبر

اے مردہ صد سالہ! تجھے کیا نہیں معلوم؟
ہر موت کا پوشیدہ تقاضا ہے قیامت

مردہ

جس موت کا پوشیدہ تقاضا ہے قیامت
 اس موت کے پھیندے میں گرفتار نہیں ہیں
 ہر چند کہ ہوں مردہ صد سالہ لیکن
 ظلمت کدہ خاک سے بیدار نہیں ہیں
 ہو روح پھر اک بار سوارِ بدن زار!
 ایسی ہے قیامت تو حشر بیدار نہیں ہیں

صدائے غیب

نے نصیب مارو کثر دم نے نصیب دم وود
 ہے فقط محکوم قوموں کیلئے مرگ ابد!
 بانگِ اسراییل ان کو زندہ کر سکتی نہیں
 روح سے تھا زندگی میں بھی تھی جن کا جسد
 مر کے جی اٹھنا فقط آزاد مردوں کا ہے کام
 گرچہ ہر ذی روح کی منزل ہے آنعوشِ لحد

قبر

(اپنے مُردہ سے)

اہ ظالم! تو جہاں میں بندہ محکوم تھا؛
 میں نہ سمجھی تھی کہ ہے کیوں خاک میری زناک
 تیری میت سے مری تاریکیاں تاریک تر
 تیری میت سے زمیں کا پردہ ناموس خاک!
 الحذر محکوم کی میت سے سو بار الحذر
 اے سرائیل! اے خدائے کائنات! اے جانِ پاک!

صدائے غیب

گرچہ برہم ہے قیامت سے نظامِ مسرت بڑ
 ہیں اسی آشوب سے بے پروہ ہمارے وجود
 زلزلے سے کوہ و دریا تھے ہیں مانندِ سحاب
 زلزلے سے اویوں میں تازہ چشموں کی نمود
 ہر نئی تعمیر کو لازم ہے تخریبِ تمام
 ہے اسی میں مشکلاتِ زندگانی کی کشود

زمین

آہ یہ مرگِ دوام! آہ یہ رزمِ حیات!
 ختم بھی ہوگی کبھی کشمکشِ کائنات!
 عقل کو ملتی نہیں اپنے بتوں سے نجات!
 عارف و عامی تمام بندہ لاتُ منات!
 خوار ہو کس قدر آدمِ بزواں صفات!
 قلب و نظر پر گراں ایسے جہاں کائنات!
 کیوں نہیں ہوتی سحرِ حضرتِ انساں کی آہ!

معزول شہنشاہ

ہو مبارک اس شہنشاہِ نکوٹِ عالم کو
 جس کی قربانی سے اسرارِ ملکیت ہیں فاش
 "شاہ" ہے برطانوی مندر میں اک مٹی کا بت
 جس کو کر سکتے ہیں جہتِ جاہلین بجا سنی پادشہ
 ہے یہ ہشک آمیز انبیوں ہم غلاموں کیلئے
 ساحرِ اکیس! مارا خواجہ ویکر تراش

دوزخی کی مناجات

اس دیرکھن میں میں غرض منسپ چاری
 رنجیدہ بتوں سے ہوں تو کرتے ہیں خدا یاد
 پوجا بھی ہے لے سو، نمازیں بھی ہیں لے سو
 قسمت ہے غریبوں کی وہی نالہ و مستی
 ہیں گرچہ بدمی میں عمارات فلک بوس
 ہر شہر حقیقت میں ہے پیرانہ آباد
 نیشے کی کوئی گردش تقدیر تو دیکھے
 سیراب ہے پرویز، جگر تثنہ ہے فریاد

یہ علم یہ حکمت یہ سیاست یہ تجارت
 جو کچھ ہے وہ ہے فکرِ ملوکانہ کی ایجاد
 اللہ! تراش کر کہ یہ خطِ سر پر سوز
 سوداگرِ یورپ کی غلامی سے ہے آزاد

مسعودی حرم

یہ مہر و مہ یہ ستارے یہ آسمانِ کبود
 کسے خبر کہ یہ عالمِ عدم ہے یا کہ وجود
 خیالِ جاوہر و منہ نزلِ فسانہ و افسوں
 کہ زندگی ہے سرِ ایاہِ حیلِ بے مقصود!

رہی نہ آہ زمانے کے ہاتھ سے باقی
 وہ یادگارِ کمالِ احمد و محمود
 زوالِ علم و ہنر مرگِ ناگہاں اسکی
 وہ کارواں کا متاعِ گراں بہا مسعود
 مجھے رُلّاتی ہے اہل جہاں کی بیدری
 فغانِ مرغِ سحر خواں کو جانتے ہیں سرود
 نہ کہہ کہ صبر میں پنہاں ہے چارہ غم دست
 نہ کہہ کہ صبر معنائے موت کی سے کشود
 دلے کہ عاشق و صابر بود مگر سنگ دست
 ز عشق تا بہ صبوری ہزار فرسنگ دست
 (سعدی)

نہ مجھ سے پوچھ کہ عسکرِ نیر کیا ہے
 کسے خبر کہ یہ نیرنگ و سیمیا کیا ہے
 ہوا جو خاک سے پیدا وہ خاک میں مستور
 مگر یہ غمیتِ صغریٰ ہے یا فنا کیا ہے؟
 غبارِ راہ کو بخشا گیا ہے فوقِ جمال
 سر و بنا نہیں سکتی کہ مدعا کیا ہے
 دل و نظر بھی اسی آبِ گل کے ہیں اعجاز؟
 نہیں، تو حضرتِ انساں کی انتہا کیا ہے؟
 جہاں کی روح رواں لایزالہ الاھو
 مسیح و مہنچ و چلیپا یہ ماہر کیا ہے؟

قصاص خونِ تمنا کا مانگئے کس سے
 گناہگار ہے کون اور خون بہا کیا ہے؟
 غمیں مشو کہ بہ بند جہاں گرفتاریم
 طلسمہا شکند آں دلے کہ ما و ایم
 خودی ہے زندہ تو ہے موت اک مقام حیات
 کہ عشقِ موت سے کرتا ہے امتحانِ ثبات
 خودی ہے زندہ تو دریا ہے سبیکراندہ ترا
 تم سے فراق میں مضطر ہے موجِ نیل و فرات
 خودی ہے مردہ تو مانندِ گاہِ پیشِ نسیم
 خودی ہے زندہ تو سلطانِ جملہ موجودات

نگاہ ایک تخیلی سے ہے اگر محرم
 دوصد ہزار تخیلی تلافی مافات
 مقام بندہ مومن کا ہے وراے سپر
 زمین سے تا بہ ثریا تمام لات و منات
 حریم ذات ہے اس کا شیمین ابدی
 نہ تیرہ خاک لحد ہے نہ جلوہ گاہ صفات
 خود آگہاں کہ ازیں خاک ڈالیں حسیند
 طلسم فہر و سپر و ستارہ بشکستند

اوارِ غیب!

آتی ہے دمِ صبح صداعرشِ بربیں سے
 کھویا گیا کس طرح ترا جو پیرِ دراک!
 کس طرح ہوا کنتِ ترا نشترِ تحقیق؟
 ہوتے نہیں کیوں تجھ سے ستاروں جگر چاک؟
 تو ظاہر و باطن کی خلافت کا سزاوار
 کیا شعلہ بھی ہوتا ہے غلامِ خس و خاشاک؟
 مہر و مہ و آنجسب نہیں محکمِ ترے کیوں؟
 کیوں تیری نگاہوں سے لڑتے نہیں افلاک؟

اب تک بے واں گرچہ لہوتیری رگوں میں
 نے گرمی افکار، نہ اندیشہ بیاک!
 روشن تو وہ ہوتی ہے جہاں میں نہیں ہوتی
 جس آنکھ کے پڑوں میں نہیں ہے نگہ پاک!
 باقی نہ رہتی پیری وہ اپنے مہمیری
 اے کشتہ سلطانی و ملانی و پیری!

رباعیات

مری نثارِ اہل کا ہے ترکیا
 تری تفتدیر کی مجھ کو خبر کیا
 کلی گل کی ہے محتاجِ کشودراج
 نسیم صبحِ فردا پر نظر کیا!

○
 فراغت دے اسے کارِ جہاں سے
 کہ چھوٹے نفس کے امتحاں سے
 ہو اپیری سے شیطاں کہ نہ بدیش
 گناہ تازہ تر لائے کہاں سے!

○
 دگرگوں عالمِ شام و سحر کو
 جہاں خشک و تر زیر و زبر کو
 ہے تیری خدائی داغ سے پاک
 مے بے ذوق سجدوں سے خدر کو!

۲

غریبیا میں ہوں محسوس ہوا میری
 کہ غیرت مند ہے میری فقیرنی
 خدا اس فقر و درویشی سے جس نے
 مسلماناں کو سکھا دی سر بزیرنی

○

خرد کی تنگ امانی سے فریاد
 تجلی کی مستوانی سے فریاد
 گوارا ہے اسے نط تارہ غیر
 نگہ کی ناسلمانی سے فریاد

کہا اقبال نے شیخ حرم سے
 تہِ محرابِ مسجد سو گیا کون؟
 ندائِ مسجد کی دیواروں سے آئی
 فرنگی بتکدے میں کھو گیا کون؟

کہن ہنگامہ ہائے آرزو سرد
 کہ ہے مردِ مسلمان کا لہو سرد
 بتوں کو مہیہ لای بیٹی مبارک
 کہ ہے آج آتشِ اللہ ہنق سرد!

○

حدیثِ بندۂ مومن دل آویز
 جگر پر خون، نفس روشن، نگہ تیز!
 عیسٰی ہو کے دیدار اس کا
 کہ ہے وہ رونقِ محفل کم امین!

○

تیز خار و گل سے آشکارا
 نسیمِ صبح کی روشن ضمیری!
 حفاظتِ پھول کی ممکن نہیں ہے
 اگر کانٹے میں ہوئے حیرتی!

نہ کر ذکرِ سراق و آشنائی
 کہ اصل زندگی ہے غم و نمانی
 نہ دریا کا زیاں ہے نئے گہر کا
 دلِ دریاسے گوہر کی جمانی

تو سے دریا میں طوفان کہوں نہیں؟
 خودی تیری مسلمان کہوں نہیں؟
 عبت ہے شکوۂ تقدیرِ زواں
 تو خود لغتِ دیرِ زواں کہوں نہیں؟

○
 خود دیکھے اگر دول کی نگہ سے
 جہاں روشن ہے نورِ لالہ سے
 فقط اک گردشِ شام و سحر ہے
 اگر دیکھیں فروغِ مہر و مہ سے

○
 کبھی دریا سے مثلِ موج ابھر کر
 کبھی دریا کے سینے میں اتر کر
 کبھی دریا کے ساحل سے گذر کر
 مست م اپنی خودی کا فائنس تو کر!

ملا زادہ محمد لولائی کشمیری کا بیاض

پانی تڑکے چشموں کا تڑپتا ہوا سیما ب!
مرغانِ محتریری فضاؤں میں ہیں بیتاب!
اے ادنیٰ لولاب!

گر صاحبِ ہنگامہ نہ ہوں سبِ محراب!
وہیں بندۂ مومن کیلئے موت ہے پانچواں!
اے ادنیٰ لولاب!

ہیں ساز پہ موقوف نوا ہائے حجب گریو
 ڈھیلے ہوں اگر تار تو بیکار ہے مضراب!

اے واومی لولاب!

ملا کی نطن نور فراست سے ہے خالی
 بے سوز ہے مہینا نہ صوفی کی مَناب!

اے واومی لولاب!

بیدار ہوں دل حبس کی فغانِ سحری سے
 اس قوم میں مدت سے وہ درویش ہے نایاب!

اے واومی لولاب!

۲

موت ہے اک سخت تر جس کا غلامی ہے نام
 مکر و فریبِ خواہش کی کاشش سمجھتا عن سلام!
 شرعِ ملوکانہ میں جدتِ احکام و حکیم!
 صورتِ کاغذِ حلال، حشر کی لذتِ حرام
 اے کہ غلامی سے ہے ریحِ تری مضمحل
 سینہ بے سوز میں ڈھونڈ خودی کا تمام

۳

آج وہ کشمیر ہے محکوم و مجبور و فستیر
 کل جسے اہل نظر کہتے تھے ایرانِ صغیر

سینہ افلاک سے اٹھتی ہے آہ سوزناک
 مردِ حق ہوتا ہے جب مرعوبِ سلطانِ امیر
 کہہ رہا ہے داستاں بیدردیِ ایام کی
 کوہ کے دامن میں وہ غم خانہ و ہتھکانِ پیر
 آہ یہ قومِ نجیب و چربُ دست و تر و مرغ
 ہے کہاں روزِ مکافات اے خدائے برکیز

۴

گرم ہو جاتا ہے جب محکوم قوموں کا لہو
 تھر تھراتا ہے جہاں چار سو ورنگ بو

پاک ہوتا ہے ظن و تخمین سے انساں کا ضمیر
 کرتا ہے ہر راہ کو روشن چراغِ آرزو
 وہ پرانے چاک جن کو عقل سی سکتی نہیں
 عشق سیتا ہے انہیں بے سوزن و تار و نو
 ضربتِ پہیم سے ہو جاتا ہے آخر پائش پائش
 حاکمیت کا بت سنگین دل و آئینہ و

۵

دراج کی پرواز میں ہے شوکتِ شاہیں
 حیرت میں ہے صیاد یہ شاہیں ہے کہ دراج!

ہر قوم کے افکار میں پیدا ہے تلاطم
 مشرق میں ہے فردائے قیامت کی نمود آج
 فطرت کے تقاضوں سے ہوا حشر پر محبوب
 وہ مردہ کہ تھا بانگِ سرافیل کا مستجاب

۶

زندوں کو بھی معلوم ہیں فی کمالات
 ہر چہ پسند کہ مشہور نہیں ان کے کرامات
 خود گیری و خود داری و گل بانگِ انا الحق
 آزاد ہو سالک تو ہیں یہ اس کے مقامات

محکوم ہو سالک تو یہی اس کا ہمہ دست
خود مردہ و خود مرقد و خود مرگِ مفاجات!

۷

نکل کر خالق ہوں سے ادا کریم شہیری
کہ فقرِ خائف تا ہی سے فقط اندوہ و لکیری
تم سے دینِ ادب سے آ رہی ہے لوتے بہانی
یہی ہے مرنے والی مہنتوں کا عالمِ پیری
شیاطینِ ملوکیت کی آنکھوں میں سے وہ جاو
کہ خودِ نجیر کے دل میں ہو پیدا ذوقِ نجیری

چہ بے پروا گذشتند از نوائے صبح گاہِ من
کہ برواں شور و مستی از سیمہ چشمانِ کشمیری

۸

سمجھا لو کی بوند اگر تو اسے تو خیر
دل آدمی کا ہے فقط اک جذبہ بلبند
گردش مرہ و ستارہ کی ہے ناگوار اسے
دل آپ اپنے شام و سحر کا ہے ^{نقشبند}
جس خاک کے ضمیر میں ہے ^{سیر} شمسِ خیار
مکمل نہیں کہ سر ہو وہ خاکِ رحمت

۹

کھلا جب چمن میں کتختانہ گل
 نہ کام آیا ملا کو غم کت مانی
 متانت شکن تھی ہوائے بہاراں
 غزنخواں ہوا پیر کب اندرابی
 کہا لالہ اششیس پیرہین نے
 کہ اسرارِ جاں کی ہوں میں حجابی
 سمجھتا ہے جو موت خوابِ لحد کو
 نہاں اس کی تعمیر میں ہے خرابی

نہیں زندگی سلسلہ روز و شب کا
 نہیں زندگی مستی و نیم خوابی
 حیات بہت درخشش خود پیدین
 خوش آن دم کہ این حکمہ را با زبان
 اگر ز دانش دل شرارے بگیری
 تو اں کرد زیر فلک آفتابی

۱۰

آزاد کی رگ سخت ہے مانند رگ سنگ
 محکوم کی رگ نرم ہے مانند رگ تاک

محکوم کا دل مردہ و افسردہ و نومید
 آزاد کا دل زندہ و پرسوز و طرب ناک
 آزاد کی دولت دل روشن نفس گرم
 محکوم کا ساریہ فقط دیدہ نمناک
 محکوم ہے بیگانہ انخلاص و مروت
 ہر چند کہ منطق کی دیلوں میں ہے چلاک
 ممکن نہیں محکوم ہو آزاد کا ہمدوش
 وہ بندہ افلاک ہے یہ خواجہ افلاک

۱۱

تمام عارف و عامی خودی سے بیگانہ!
 کوئی بتائے یہ مسجد ہے یا کہ مہینا نہ!
 یہ راز ہم سے چھپایا ہے میرا عظمیٰ نے
 کہ خود حرم ہے چراغِ حرم کا پرانہ
 طلسمِ بے خبری، کافر و دینداری
 حدیثِ شیخ و برہمن فسوں و افسانہ
 نصیبِ خطہ ہو یا رب ہ بندہ درویش
 کہ جس کے فہم میں انداز ہوں کلیمانہ

چھپے رہیں گے زمانہ کی آنکھ سے کب تک
گہریں آبی فکر کے تمام بکیرانہ

۱۲

دگرگوں جہاں ان کے زورِ عمل سے
بڑے معرکے زندہ قوموں نے مارے
منجسم کی تقویم فردا ہے باطل
گرنے آسماں سے پرانے ستارے!
ضمیرِ جہاں اس قدر ایشیں ہے
کہ دریا کی موجوں سے ٹوٹے ستارے!

زمین کو فراغت نہیں نہزلوں سے
 نمایاں ہیں فطرت کے باریک اشارے
 ہمالہ کے چشمے ابلتے ہیں کب تک
 خضر سوچتا ہے ولہر کے کناکے

۱۳

نشاں یہی ہے زمانے میں زندہ قوموں کا
 کہ صبح و شام بدلتی ہیں ان کی تقصیریں
 کمالِ صدق و مروت ہے زندگی ان کی
 معاف کرتی ہے فطرت بھی ان کی تقصیریں

سندرانہ ادائیں سکندرانہ جلال
 یہ امتیں ہیں جہاں میں برہنہ شمشیریں
 خودی سے مردِ خود آگاہ کا جمال و جلال
 کہ یہ کتاب ہے، باقی تمام تفسیریں
 شکوہ عید کا منت کر نہیں ہوں میں لیکن
 قبولِ حق ہیں فقط مردِ حر کی تکبیریں
 حکیم میری نواوں کا راز کیا جانے
 وراے عقل ہیں اہل جنوں کی تدبیریں

۱۴

چہ کافرانہ قمارِ حیات می بازی
 کہ بازمانہ بازی بخود نمی سازی
 وگر بگرد سہ ہائے حرم نمی بینم
 دلِ حبیبید و نگاہِ غنیرالی و رازی
 بحکمِ منقذی اعطیتم کہ فطرتِ ازلیست
 بدین صعوبتِ حرام است کارِ شہبازی
 ہماں فقیرانہ زل گفت جرہ شاہیں را
 با سماں گروی باز میں نہ پروازی

منعم کہ توبہ نہ کروم زفاشس گوئی ہا
 زبیم این کہ سلطان کنند عمازی
 بدست مانہ سمرقند نے بخارا البیت
 دعا بگوزفتیراں بہ ترک شیرازی

۱۵

ضمیمہ مغرب سے تاجرانہ ضمیمہ مشرق سے راہیانہ
 وہاں گرگوں ہے خطہ خطہ یہاں لٹا نہیں زمانہ
 کنارِ دریا خضر نے مجھ سے کہا باندا زحرمانہ
 سکندری ہو قلندری ہو یہ سب طریقے ہیں ساحرانہ

حریف اپنا سمجھ رہے ہیں مجھے خدایانِ خانقاہی
 انہیں پتہ ڈر ہے کہ میرے نالوں سے شوق نہ ہو سنگِ آستانہ
 غلام قوموں کے علم و عرفاں کی ہے یہی رمزِ آشکارا
 زمین گرتنگ ہے تو کیا ہے فضائے گردوں سے بے کرانہ
 خیر نہیں کیا ہے نام اس کا خدا فریبی کہ خود فریبی
 عمل سے فارغ ہوا مسلمان بنا کے تقدیر کا بہانہ
 مری اسیری پر شاخ گل نے یہ کہہ کے صیاد کو رلایا
 کہ ایسے پر سوزِ لغتہ خواں کا گراں تھا مجھ پہ آشیانہ

۱۶

حاجت نہیں اے خطہ گل شرح و بیباں کی
 تصویر ہمارے دل پرپوں کی ہے لالہ
 تقدیر ہے اک نام مکافاتِ عمل کا
 دیتے ہیں یہ پیمانہ خدایان ہمالہ
 سرا کی ہواؤں میں ہے عریاں بدن اس کا
 دیتا ہے ہنتر جس کا امیروں کو دوشالہ
 اُمید نہ رکھ دولتِ دنیا سے وفا کی
 رم اس کی طبیعت میں ہے مانندِ غزالہ

۱۷

خود آگاہی نے سکھلا دی ہے کہ حق فراموشی
حرام آتی ہے اس مردِ مجاہد پر زہ پوشی

۱۸

اے عزمِ بلند اور اے سوزِ جگر اور
شمشیرِ پیدر خواہی بازوئے پیر اور

۱۹

غریبِ شہر ہوں میں سن تو لے مری فریاد
کہ تیرے سینے میں بھی ہوں قیامتیں آباد

مری نوائے غم آلود ہے مہمت سارِ عزیز
 جہاں میں عام نہیں دولتِ دلِ ناسا
 گلہ ہے مجکو زمانے کی کورِ ذوقی سے
 سمجھتا ہے مری محنت کو محنتِ نادر
 ”صدائے تیشہ کہ ہر سنگِ منجورد و گراست
 خبر بگیر کہ آوازِ تیشہ و بگراست“

۰ صدائے تیشہ الخ یہ شعر مرزا اجاتا ناں مظهر علیہ الرحمۃ کے مشہور قصیدہ خریطہ جواہر میں ہے

سرگرم حیدری صدر عظیم حیدر آباد دکن کے نام

یوم اقبال کے موقع پر توشہ خانہ حضور نظام کی طرف سے جو
 صاحب عظم کے ماتحت ہے، ایک ہزار روپیہ کا چیک بلور تو وضع موصول ہونے پر
 تھایہ اللہ کا فرماں کہ شکوہ پرویز
 دو قلندر کو کہ ہیں اس میں ملو کا نہ صفات
 مجھ سے فرمایا کہ لے اور شہنشاہی کر
 حسن تدبیر سے دے آئی وفائی کو ثبات
 میں تو اس بار امانت کو اٹھاتا سر دوش
 کام درویش میں ہر تلخ ہے مانند نبات

غیرتِ فقر مگر کہ نہ سکی اس کو قبول
 جب کہا اس نے یہ میری خدائی کی زکات

حسین احمد

عجم ہنوز نداند رموزِ دین و رنہ
 ز دیوبند حسین احمد ہیں چہ بولہجی است
 سرود بر سر منبر کہ ملت از وطن است
 چہ بے خیزد مقامِ محمد عربی است
 بمصطفیٰ برسائے خویش را کہ دیں ہمہ اوست
 اگر بہ او تر سیدی تمام بولہجی است!

حضرت انسان

جہاں میں ایش سنسین کی ہے جس جہاں رزانی
 کوئی شے چھپ نہیں سکتی کہ عالم ہے نورانی
 کوئی دیکھے تو ہے باریک فطرت کا حجاب اتنا
 نمایاں ہیں فرشتوں کے قسم ہاتے پہناتی
 یہ دنیا دعوت و پیدار ہے فرزند آدم کو
 کہ ہر ستور کو بخشا گیا ہے فوق عربانی
 یہی فرزند آدم ہے کہ جسکے اشک خنیں سے
 کیا ہے حضرت نذوال نے سیاوں کو طوفانی

فلک کو کیا خیر یہ خاکداں کس کا نشیمن ہے
 غرض انجم سے ہے کس کے نشیستاں کی نگہبانی
 اگر مقصودِ کل میں ہوں تو مجھ سے ماورا کیا ہے؟
 مرے ہنگامہ ہاتے نو بنو کی انتہا کیا ہے؟

(عبدالمجید پروین رستم)